

Tıbb-ı Nebevî Bağlamında İlahî Şifânın Kaynağı ve Değeri Üzerine Teolojik Değerlendirmeler*

Theological Assessments on the Source and Value of Divine Healing in the Context of the Tıbb an-Nabawî (Medicine of the Prophet)

Veli Aba

Doç. Dr., KSÜ İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı
Assoc. Prof. Dr., KSU Faculty of Theology, Department of Hadith
Kahramanmaraş / Turkey
Vaba75@hotmail.com
ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4558-038X

Makale Bilgisi / Article Information

*Bu makale, *Veli Aba, Tıbb-ı Nebevî -Kaynağı ve Bağlayıcılığı-* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019) adlı kitaptan üretilmiştir.

This article is produced from the book of *Veli Aba, Tıbb an-Nabawî -It's Source and Bindingness-* (İstanbul: Endülüs Publishing, 2019).

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Article Type:** Research Article

Geliş Tarihi: 26 Eylül 2019 / **Date Received:** 26 September 2019

Kabul Tarihi: 13 Aralık 2019 / **Date Accepted:** 13 December 2019

Yayın Tarihi: 1 Ocak 2020 / **Date Published:** 1 January 2020

Yayın Sezonu: Ocak 2020 / **Pub Date Season:** January 2020

Atıf: Aba, Veli. "Tıbb-ı Nebevî Bağlamında İlahî Şifânın Kaynağı ve Değeri Üzerine Teolojik Değerlendirmeler". *ASD: Akademik Siyer Dergisi* 1 (Ocak 2020), 112-139.

Citation: Aba, Veli. "Theological Assessments on the Resource and Value of Divine Healing in the Context of the Tıbb an-Nabawî (Medicine of the Prophet)". *ASD: Journal of Academic Sirah* 1 (January 2020), 112-139.

İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/samer> **e-mail:** akademiksiyerdergisi@ksu.edu.tr

Copyright © Published by KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

KSU Sirah Researches Application and Research Center

Kahramanmaraş 46100 Turkey

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Yaşadığı dönemde birçok tıbbî olayla karşılaşan Hz. Peygamber çözüm olarak alternatif yöntemlere başvurmuştur. Gerek bizzat uyguladığı gerekse çevresindekilere tavsiye ettiği tedavi usûl ve yöntemlerini ihtiva eden hayli miktarda rivâyet mevcuttur. Zamanla konuyla ilgili müstakil bir literatür de ortaya çıkmış daha sonraları Tıbb-ı Nebevî tabiriyle bu süreç farklı bir boyut kazanmıştır. Nebevî vasfı yanında beşerî vasfı da bulunan Hz. Peygamber'in tıbbı dair birçok uygulama ve yöntemleri kimi zaman bazıları tarafından asıl mecrasından çıkartılmış ve basit bir tedavi dahi kutsalla ilişkilendirilmeye çalışılmış, kimi zaman ise onun nübüvvet vasfı göz ardı edilerek değerlendirilmiştir. Bu çalışmada Hz. Peygamber'in tıbbî uygulamalarının farklı yönleri üzerinde yapılan tartışmalar esas alınarak ilgili rivâyetlerin kaynağı ve dinî değeri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, Sağlık, Tıp, Tıbb-ı Nebevî.

Abstract

Faced with many medical events during his lifetime, the Prophet Muhammad resorted to alternative methods as a solution. There are a large amount of hearsays that contain the treatment procedures and methods that he himself both applied and recommended to those around him. Over time, a self-contained literature on the subject emerged, and later this process took on a different dimension as the term of Tıbb an-Nabawî (Medicine of the Prophet). Many medicine practices and methods of the Prophet Muhammad who had human qualities as well as the nubuwwah ones, were sometimes removed from the original course by some, and even a simple treatment has been tried to be associated with the sanctity, and sometimes evaluated by ignoring his nubuwwah qualifications. In this study, the source and religious value of the related hearsays will be emphasized by being predicated the discussions upon different aspects of the Prophet's medical practices.

Keywords: Hadith, Sunnah, Health, Medicine, Tıbb an-Nabawî.

GİRİŞ

Tek bir millet, medeniyet ve kültürle sınırlandırılmayacak kadar geniş ve evrensel olan tıp ile ilgili değerler insanlığın ortak malı kabul edilmiştir. Diğer birçok medeniyet ve toplumlar gibi İslâm medeniyeti de tıbbın bugünkü geldiği seviyeye büyük katkı sağlamıştır. Bilimsel araştırmalar insanoğlunun tıp ile ilgili bilgisinin çok eskiye dayandığını gösteren birçok delil ortaya çıkarmıştır. Söz konusu delillerden yola çıkılarak insanlara her alanda rehber olarak gönderilen peygamberlerin de karşılaştıkları birtakım sağlık sorunlarını yaşadıkları asrın imkânları dâhilinde çözmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu nedenle insanlar öteden beri tıbbî bilgileri kullanırken kutsal kitaplardan öğrendikleri birtakım bilgilerle peygamberlerin bilgi ve tecrübelerinden de yararlanmışlardır. Diğer peygamberler gibi Hz. Muhammed (sav) de gerek muhatap olduğu vahiy çerçevesinde gerekse yaşadığı toplumun bilgi ve tecrübelerinden istifade ederek yaşamın en önemli unsurlarından biri olan tıp alanında birtakım uygulamalarda bulunup bunları tavsiye etmiş fakat bu konuda çözüm olarak tek bir yöntem kullanmamıştır.

Sonraki asırlarda konuyla ilgili müstakil bir literatür de ortaya çıkmış zamanla Tıbb-ı Nebevî tabiriyle bu süreç farklı bir boyut kazanmıştır. Nebevî vasfı yanında beşerî vasfı da bulunan son Elçinin tıbbâ dair birçok uygulama ve yöntemleri kimi zaman bazıları tarafından asıl mecrasından çıkartılmış ve basit bir tedavi dahi kutsalla ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Kimi zaman ise Hz. Peygamber'in tıpla ilgili uygulama ve yöntemleri onun nübüvvet vasfı göz ardı edilerek değerlendirilmiştir.

Güncel hayatta sürekli karşılaşılan Tıbb-ı Nebevî ile ilgili yayın, tanıtım, reklam, kitap, dergi vb. tarzda bilgi içerikli birçok materyal olduğu ortadadır. Maalesef ki, bunların birçoğu da Hz. Peygamber'in tıp ile ilgili uygulamalarını vahiy ve onun nebevî kimliğiyle ilişkilendirerek ticari bir araç haline getirmektedirler. Alanında uzman olmayan bazı kişilerin, Hz. Peygamber'e biçtikleri tabiplik rolü çerçevesinde özellikle popüler olan; hacamat, çörek otu, bal, misvak vb. tedavi ve sağlık araçlarını suistimal ederek amaçlarına alet ettikleri sürekli karşılaşılan bir durumdur. Bu kişilerin amaçlarına ulaşmak için öncelikle belli bir kutsiyet atfettikleri bu tedavi ve sağlık araçlarının tesirini ispatta Kur'ân ayetleri ve çoğunlukla da hadisleri/rivâyetleri kullandıkları görülmektedir.

Sadece maddi çıkar peşinde koşanlar değil konuyla alakalı eserler kaleme almış kişilerin sünnet-vahiy ilişkisini ve sünnetin teşrî değerini yanlış anlayıp değerlendirmeleri de Tıbb-ı Nebevî rivâyetlerinin nasıl anlaşılması gerekeceği konusunda problem teşkil etmiştir. Bu konuda bazı eser sahiplerinin Hz. Peygamber'in tıbbî uygulamalarını bilimsel tıbbâ alternatif bir uygulama olarak anlatıp savunmaları ve Tıbb-ı Nebevî ile ilgili birçok uygulamayı vahiyle ilişkilendirmeleri Hz. Peygamber'in tıbbî uygulamalarının anlaşılmasında birtakım sakıncaları da beraberinde getirmiştir.

Tıbb-ı Nebevî üzerindeki ilginin en önemli sebeplerinden biri de onun belli ölçüde vahye dayandığı düşüncesidir. Hz. Muhammed (sav) hakkındaki peygamberlik algısının da zaman içinde değişerek zihinlerde beşerî boyuttan soyutlanmış bir peygamberlik anlayışına dönüşmesi ister istemez Tıbb-ı Nebevî ile ilgili uygulamaların kaynağı ve değeri hakkında farklı düşüncelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hz. Peygamber'in bütün tıbbî uygulamalarını vahye dayandıran

aşırı yaklaşımların karşısında zamanla bir refleks olarak bütün tıbbî uygulamaları beşerî tecrübe ve bilgi birikiminden ibaret gören bir grup da oluşmuştur. Bunların çoğu da Hz. Peygamber'in tıp ile ilgili bütün uygulamalarını vahiyden ve nübüvvet vasfından soyutlamış, beşerî bilgi ve tecrübelerle dayandırmışlardır. Ayrıca bu iki grubun dışında Tıbb-ı Nebevî ile ilgili bazı uygulamaları vahiy kaynaklı görmelerine rağmen bazılarını da beşerî kaynaklı kabul eden üçüncü bir diğer grup da ortaya çıkmıştır.

Bugüne kadar Tıbb-ı Nebevî ile ilgili çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bunların birçoğu Hz. Peygamber'in bütün tıbbî uygulamalarını veya tek bir tıbbî konuyu içeren Tıbb-ı Nebevî çalışmalarıdır. Buna ek olarak son dönemde Tıbb-ı Nebevî literatürü üzerine araştırmalar ve bilimsel tıp destekli birtakım akademik çalışmalar da yapılmıştır. Tıbb-ı Nebevî konusunda yapılan tartışmaların en önemli yanlarından birini bu uygulamaların kaynağı ve bağlayıcılığı oluşturmaktadır. Yapılan bazı çalışmalarda¹ bu hususa değinilse de günümüzde bu konu hakkında geniş kapsamlı müstakil bir çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada Tıbb-ı Nebevî meselesi temelde kaynağı ve bağlayıcılığı açısından menşei, tanımı ve ilgili olduğu diğer birçok konu da göz önünde alınarak bir bütün içinde ele alınacaktır.

1. TIP VE TİBB-I NEBEVÎ

Türkçede "hekim" ve "hekimlik" anlamlarında kullanılan Arapça "tabib" ve "tıb" kelimelerinin kökü "tabbe" olup işin ehli olma, bir işte usta olma, bir işin ilmini bilen kimse (âlim) anlamlarındadır. Bu bakımdan "tabib", işini iyi bilen, titiz yapan, bilgili kimse demektir ki, hastasını iyice inceleyip teşhis ve tedavisini gerçekleştiren kimseye de "tabib" denilmiştir. "Bilgin" (âlim), "usta" (hâzık) anlamlarını da içeren "tabib" kelimesi günümüzde doktor kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Gerçekte tabib olmadığı halde kendisini tabib olarak tanıtanlara "mütetabbib" (tabib geçinen) denilmiştir. Nezaket ve yumuşaklık anlamlarına da gelen "Tıp" kelimesi Arapçada, büyücülük, efsunculuk anlamlarında da kullanılır.²

Tıp tarihine bakıldığında teorilerin birbirini takip ettiği ve her yeni teorinin bir öncekinin yerine geçmeyi amaçladığı görülür. Bu teorilerden bazıları zaman içinde ortadan kalkmış, saçma olduğu düşünülenlerden bazıları ise bugünün gerçeği olmuştur. Mesela, akupunktur (iğne tedavisi), fitoterapi (bitki tedavisi), hidroterapi (su tedavisi) gibi geçmişin bazı tedavi metotları modern tıp tarafından benimsenmiştir. Eski tıp anlayışlarını eleştirenler, günümüz bilgilerinin de gelecekte aynı şekilde değerlendirilebileceğini unutmamalıdır.³ "et-Tıbb" (الطب) kelimesinin sözlükte, beden ve ruhun tedavisi "rifk" yani naziklik aynı zamanda maharet sahibi olmak gibi manalara geldiği söylenmektedir.⁴ Ayrıca bu kavram sağlığın korunması ve hastalığın tedavisinin

¹ Mesela bk. Bünyamin Erul, "Tıpla İlgili Rivâyetlerin Değeri", *Adana 2015 Uluslararası İslam & Tıp Tıbb-ı Nebevî Kongresi*, ed. Hasan Akkanat vd. (Adana: y.y., 2016), 23.

² Söz konusu kelime hakkında geniş bilgi için bk. Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, thk. Yusuf Şeyh Muhammed (Beyrut-Saydâ: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999), 188; Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed b. Manzur el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 1/553; Muhammed Abdurraûf el-Münâvî, *et-Tevkîf alâ mühimmâti't-teârîf* (Kahire: y.y., 1990), 235; Erul, "Tıpla İlgili Rivâyetlerin Değeri", 13; Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi* (İstanbul: y.y., 2016), 18.

³ Bayat, *Tıp Tarihi*, 12, 15.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/553.

kendisiyle yapıldığı ilim olarak da tarif edilmiştir.⁵ Genelde “Tıbb-ı Nebevî” tarzında karşımıza çıkan bu kavram, hem dil hem de anlama ve yorumlama bakımından farklı kullanımlara sahiptir denilebilir. Tıbbu’l-İslâm, Tıbbu’l-Arab, Tıbb-ı Arabî’l-İslâmî, Tıbbu’n-Nebî, et-Tıbbu’n-Nebevî gibi terkipler bu kullanımlardan bazılarıdır.⁶

Öncelikle şu hususu belirtmeliyiz ki sadece “Tıbb-ı Nebevî” konusunda değil dinî veya gayri-dinî her konuda ortada olan bir meseleyi dil, kelime ve kavram çerçevesinde sağlam temeller üzerine oturtmak lazım gelir. Çünkü dil her şeyden önce bir insan eseridir ve insanî ilgi ve etkinliklerimizi ifade eder. Dilin dinî boyutu da yine kendine özgü kural ve kıstasları olan ve kendini koruyup kollayan aktif bir toplumla devam etmektedir. Buna ilaveten tartışılan diğer bir mesele de “ifadeler”le ilgili problemlerdir. Bir cümle, doğrulama ve yanlışlamaya açık, bilgi verici bir iddia ise ona “önerme” (statement), bir şey karşısında bir infial, bir davranış ve tutumu dışı vuruluyorsa “ifade” ya da “dile getirme” (expression), kendisiyle bir şeylerin yapılması istenilen cümleye, “emir” (prescription) ve bir cümleyi söylemek suretiyle yeni bir durum meydana getirilen ifadeye de “eylem belirtici” (performative) deniyor.⁷ Dolayısıyla tek bir kaynağa bağlı olarak değerlendirilmesi zor olan “Tıbb-ı Nebevî” gibi bir konuda mevcut olan rivâyetlerin; “önerme”, “emir”, “eylem belirtici” gibi ifade tarzlarından hangi kategoriye dâhil olduğunun tespiti daha öncelikli olsa gerek.

Bütün bilim dallarında olduğu gibi bu konuda da kelime ve kavramların net olarak ortaya çıkarılıp tarifinin yapılmaması daha sonra üzerinde tartışılan konu hakkında ileri sürülecek bazı ifade ve hükümlerde araştırmacıları yanlışla sürükleyebilir. Bundan dolayı nakillerle sınırlı argümanlara dayanılarak yapılan ve içeriği büsbütün dinî ya da beşerî formattan müteşekkil bir Tıp tarifi ki -Tıbb-ı Nebevî bir nevi bu tarife dâhildir- sürekli gelişen ve yeni boyutlar kazanan tecrübelerimiz açısından yeniden yorumlanmaya muhtaç kalabilir.

Tıbb-ı Nebevî kavramının anlam ve yorumunda önemli olan konulardan bir diğeri de söz konusu kavramın interdisiplineler bir çerçevede diğer dallarla ilişkisinin ortaya konmasıdır. Geçmişte felsefe, içinde tıbbın da bulunduğu, bütün bilimlere içeren bir araştırma alanıydı. Dolayısıyla, felsefeyi meslek olarak seçmiş filozofların bir kısmı tıp sanatıyla da ilgileniyor, kitaplar yazıyor, hastaları tedaviye çalışıyorlardı. Genel kanaate göre, ilkçağ filozoflarına önceleri “sophos”, sonra “sophoi”, Pithagoras’tan itibaren ise “philos-sophos” denmeye başlanmıştı. Arapça’ya felsefe ile birlikte “feylesof” olarak giren ve “hikmet” (kökü H-K-M; sofia) seven anlamına gelen bu kelime, “hakîm” (hikmet sahibi) ile birlikte kullanılmış,⁸ “hakîm” (filozof) ile “hekim” (tabib/doktor) arasında kaynağı çok eskilere dayanan köklü bir ilişki olduğu ileri sürülmüştür. Dolayısıyla, felsefeyi meslek edinmiş filozofların bir kısmının tıp sanatıyla da ilgilenmesi, kitaplar yazıp, hastalarla/hastalıklarla iştigal etmesi tabii bir durum olarak kabul görmüştür.

⁵ Munâvî, *et-Tevkîf*, 235.

⁶ Bu kullanımlar hakkındaki ayrıntılı bilgi için bk. Veli Atmaca, *Tarih Boyunca İnanç Tıp İlişkisi* (İstanbul: Gereklî Kitap Yayınları, 2011), 24.

⁷ Turan Koç, *Din Dili* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998), 7, 25, 26.

⁸ Bayat, *Tıp Tarihi*, 18.

Neticede bu durum, devrin filozoflarının bir kısmının aynı zamanda tabip, tabiplerin bir kısmının da filozof olması gibi bir sonuç doğurmuştur.⁹

Gerek hadis gerek diğer ilim dallarıyla ilgili literatür kapsamında yer alan tabakât türü eserler incelendiğinde İslâmî ilimlerin farklı branşlarında tebârüz etmiş olan ilim adamlarından bazısının birden fazla alanla ilgilendiği görülür. İslâm kültür tarihine bakıldığında âlimlerin, özellikle hadisçilerin felsefe ve bu ilimle meşgul olanlara yönelttikleri eleştiriler açıkça görülecektir. Ama buna rağmen ilk dönemlerde İslâm âlimlerinin ekserisi tarafından olumlu karşılanmamakla birlikte hem İslâm ilimleri olarak tabir edilen alanlarla hem de felsefeyle ilgilenen hadisçilerin veya felsefî görüşleriyle meşhur olmuş bazı İslâm filozoflarından, hadisle iştigal etmiş aynı zamanda da muhaddis sıfatıyla da tanınmış İslâm âlimlerinin olduğu da kaynaklarda yer almaktadır.¹⁰

1.1. Kaynağı ve Değeri Bakımından Tıbb-ı Nebevî

Dinî bilgilerde haberin önemli bir değeri vardır. Çünkü dinin kaynağı olan vahiy, Hz. Peygamber'in Allah'tan getirdiği haber demektir. Haberci anlamına gelen peygamber veya nebiden bize aktarılan her türlü bilgi de haber olarak adlandırılmıştır.¹¹ Şu hususu göz ardı etmemek gerekir ki, haber, bilginin aracı olduğundan, bilginin mahiyetini anlamak haberin bilgi değerini belirlemede kaçınılmazdır.¹² Kalam ilminde haber bilgi elde etme vasıtalarından biridir. Bunun yanında Haberin bir bilgi vasıtası olarak kullanıldığı disiplinlerden biri de Hadis'tir. Zaman zaman haber ile hadis arasındaki farklar göz ardı edilmekte ve birbirilerinin yerine kullanıldıkları görülmektedir. Fakat haber ile hadis arasında bir umum-husus ilişkisinin olduğundan söz edilebilir.¹³ Kaynakları, değeri ve objeleri ne olursa olsun dinî, felsefî, ilmî, teknik ve âmiyane bilgiler genel bilgi kavramının belli derece ve tarzlarıdır.¹⁴ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in de ister ilahî kaynaklı ister beşerî özellikte olsun vermiş olduğu her haber, göstermiş olduğu her davranış bir tür bilgidir. Önemli olan ve dikkat edilmesi gereken konu ise bize kadar gelen bu bilgilerin mahiyetidir. Yani Hz. Peygamber'den intikal eden bilgilerin kategorizasyonu meseledir.

Hz. Peygamber'in Kur'ân vahyi dışında Allah Teâlâ'dan bilgi aldığı meselesi âlimler arasında tartışma konusu olmuştur. Bunun hangi yollarla gerçekleştiği hususu ilim adamlarını farklı düşüncelere ve bu düşünceleri farklı ayet ve hadislerle temellendirmeye götürmüştür. Âlimlerin bir kısmı, bu bilgilendirmelerin vahiy yolu ile meydana geldiği ve Hz. Peygamber'e verilen bilgilerin vahiy olduğu görüşündedir. Bazı âlimler ise "ilham", "hikmet" gibi vahiy kavramını çağrıştıracak değişik terimlerle konuyu ele almışlardır. Mesela âlimlerden bir kısmı vahiy dışında ilham yolu ile de Allah Rasûlü'ne bilgiler verildiğini ve onun hem vahye hem de ilhama muhatap olduğunu iddia etmişlerdir. Bu görüşte olanların, vahiy ile ilham arasında nasıl bir fark

⁹ Bayat, *Tıp Tarihi*, 19.

¹⁰ Bu tür âlimler ve kimlikleri hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Ertürk, *Filozof Tabîb Muhaddisler* (İstanbul: y.y., 2007), 31-93.

¹¹ Hüseyin Hansu, *Mütevâtir Haber* (Van: Bilge Adamlar Yayınları, 2008), 9.

¹² Özden Kanter Ekinci, "Haberin Bilgi Değeri", *Kelam Araştırmaları* 7/1 (Ocak 2009), 155.

¹³ Hansu, *Mütevâtir Haber*, 9. Ayrıca bk. Şaban Öz, *Hz. Peygamber'in Sîretiyle İlgili Mevzû Haberlerin Tarihî Değeri* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 18-20.

¹⁴ Necip Taylan, "Bilgi", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 6/158.

gözettileri tam olarak çözülebilmüş değildir. Özellikle Kur'ân vahyi ile karışması endişesinden dolayı Kur'ân dışı bilgileri yalnızca "ilhâm" olarak adlandıranlar da vardır.¹⁵

Kanaatimizce "vahiy", "ilhâm", "hikmet" gibi kavramların kimi zaman eş anlamlı olarak kullanılmış olması/kullanılması bunların ıstilahî olarak da aynı olmalarını gerektirmemektedir. Bu kavramların birbiri yerine kullanılması ıstilahtaki aynılığı kastıyla değil hitaba muhatap subjenin dilsel özelliğinden dolayıdır. Yani bu duruma, farklı dillerde olduğu gibi bırakın eş anlamlı olmalarını yan anlamlı olmalarına rağmen bazı kelimelerin/kavramların birbiri yerine kullanılması şeklinde dilsel özellik de denilebilir.

Her ne kadar teknik kullanımı yerleşmeden önce ilk başlarda bu kelimeler arasında bir farklılık görülme de hem Kur'ân'da hem de hadislerde geçen genel kullanımı esas alındığında bu kelimelerin her birinin farklı anlamlarda olduğu görülecektir. Zira istisnai bir şekilde bu kelimelerin birbirleri yerine kullanılmış olması içeriklerinin ve manalarının da ayniliğini zorunlu kılmaz. Aksi takdirde bu kelimelerin ıstilahî olarak eş anlamlı kabul edilmesi tıpkı peygamberler gibi vahiy aldığı iddia eden bir beşer karşımıza çıkacağı gibi, peygamberlerin bütün söz ve fiillerinin hikmet ve ilhamla açıklanma zorunluluğu da doğuracaktır. Böyle bir anlayışın ise beşerî özellikten tamamen soyutlanmış bir peygamber yanında nebevî vasfı hâiz bir beşer anlayışı vücuda getirmesi muhtemeldir. İlham ve hikmet ile muhatap olduğu söylenen peygamberler dışındaki beşer için de benzer bir durum söz konusu olsa da peygamberlerin beslendiği ilahî kaynak söz konusu beşer için mümkün görünmemektedir.

Sünnetin kaynağı tartışmalarında üzerinde durulan önemli konulardan biri de sünnet vahiy ilişkisidir. Bu tartışmaları Hz. Peygamber zamanına kadar dayandıranlar bile olmuştur. Kimi zaman Hz. Peygamber'den sadır olan bir sözün/fiilin vahiy mi yoksa Allah Rasûl'ünün kendi içtihiadı mı olduğunun sahabe tarafından merak edildiği ve bizzat Hz. Peygamber'e soruldu rivâyetler arasında yer almıştır.¹⁶

Sünnetin kaynağının vahiy olup olmadığıyla ilgili tarih boyunca süregelen tartışmalara bakıldığında bazılarının "sünnetin tamamını vahiy kaynaklı gördükleri" anlaşılmaktadır. Karşıt görüştekilerin de iddia ve delilleri göz önünde bulundurulduğunda araştırmamızın hacmi üzerinde bir bilgi yığını ortaya çıkacağından biz burada konumuzla da bağlantısı olan önemli görüş ve delilleri ele alacağız. Bu konuda tartışmanın omurgasını Necm sûresinin 3. ve 4. ayetleri "*O, nefis arzusu ile konuşmaz. Onun konuşması ancak, bildirilen bir vahiy ile dir*" oluşturmaktadır. Bu ayetler esas alınarak sünnetin tamamının vahye dayandığı iddiası daha çok İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) görüşleri kaydedilerek ispatlanmaya çalışılmıştır. İbn Hazm'a göre Hz. Peygamber'den gelen haberler de vahiy türünden olduğu için her iki vahiy türü arasında bir fark olmamakla birlikte Kur'ân ve hadisler birbirlerine bağlı ve itaat edilmeleri yönüyle eşittirler. Fakat her ne

¹⁵ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 10/43.

¹⁶ Örnekler için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dârul'l-kütübî'l-İlmiyye, 1990), 3/482. Ayrıca bir başka örnek için bk. Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa ed-Debûsî, *Takvîmu'l-edille fî usûli'l-fıkh*, thk. Halil Muhyeddîn el-Meys (Beyrut: Dârul'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 249.

kadar Kur'ân ve sünnet bu yönleriyle benzer özellikte olsalar da Kur'ân'ın mucize oluşu ve ibadette okunması sünnete olan üstünlüğünü göstermektedir¹⁷

İbn Hazm kadar olmasa da sünnetin vahiy mahsulü olduğunu savunanlardan biri de Gazzâlî'dir (ö. 505/1111). “*O hevasından konuşmaz*” ayetini ele alan Gazzâlî, bu ayete binâen bir kısım vahyin tilavet edildiğini ki buna da Kur'ân isminin verildiğini, bir kısım vahyin ise tilavet edilmediğini buna da Sünnet denildiğini söylemektedir.¹⁸ Sünneti vahiy olarak kabul edenlerin ileri sürdükleri delillerden bir diğeri Allah Rasûlü'nün vahye uyduğunu ifade eden “...ben sadece bana gönderilen vahye uyuyorum”¹⁹ ayeti ya da buna yakın anlamdaki diğer ayetlerdir.²⁰

Sünnet'in tamamının vahiy mahsulü olduğuna dair ileri sürülen delillerden biri de kaynaklarımızda özünü (إني أوتيت الكتاب ومثله معه) “Bana Kur'ân ve onunla birlikte benzeri verildi” kısmının oluşturduğu “Erike” hadisi olarak bilinen rivâyettir.²¹ Farklı sahabeye isnat edilerek birçok kaynakta ihtisar, taktî ve mana rivâyetiyle nakledilen bu hadis²² bazılarında sünnetin tamamen vahiy mahsulü olması düşüncesi yönünden ilham kaynağı olmuştur. Ayrıca fıkhnın asıllarından birine dayanak gösterilen rivâyet örnekleri içerisinde ele alınan “Erike” hadisinin, hadis-sünnetin temellendirilmesinde en önemli rivâyet delili olarak kullanıldığı belirtilmektedir.²³ İbn Hibbân'ın bahse konu rivâyeti zikrettiği yer “Peygamber (sav)'den gelen her şeyin kendi nefisinden/çabasından kaynaklanmadığı bütün bunların Allah'tan geldiği” şeklinde bir bâb başlığıdır. Bu başlık altında ilk verdiği hadis de yukarıda zikredilen “Erike” hadisidir.²⁴

Sünnet-vahiy ilişkisi kapsamında ele alınıp değerlendirilen görüş ve ileri sürülen deliller sadece bu zikredilenlerden ibaret değildir. Tarihî süreçte bu tartışmada delil olarak kullanılan diğer bazı ayet²⁵ ve hadisler/rivâyetler²⁶ de mevcuttur. Sünnetin vahiyle ilişkisi konusunda yapılan tartışmalarda farklı birçok görüş ortaya atılsa da dikkate değer olan düşünce ve fikirlerin birbirine zıt iki kutup etrafında tebârüz ettiği görülmektedir. Bunlardan birincisi sünneti tamamen

¹⁷ Bu konuda geniş bilgi için bk. Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelûsî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.) 1/97-99; 2/77.

¹⁸ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed Abdüsselâm Abdüşşâfi (b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 103.

¹⁹ En'âm 6/50.

²⁰ Söz konusu ayetler için bk. A'râf 7/203; Yûnus 10/15; Enbiyâ 21/45; Ahkâf 46/9; Zuhrûf 43/43; Nisâ 4/80; Âl-i İmrân 3/132; Mâide 5/92; Enfâl 8/20; Nûr 25/54; Muhammed 47/33.

²¹ Bazı lafız farklılıklarıyla birlikte bu hadisin tam metni için ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuab el-Arnâud & Âdil Mürşid vd. (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 28/410; Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.), “Sünnet”, 5; “İmâre”, 33; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni b. Mâce, *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (b.y.: Dâru ihyâi kütübî'l-arabî, ts.), 2; Ebû İshak Muhammed b. İsa b. Serve et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), “İlm”, 10.

²² Hadisin tüm varyantları ve senet tenkidi hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 125-132.

²³ Mehmet Emin Özafşar, *Hadîsi Yeniden Düşünmek* (Ankara: y.y., 1998), 163-171. Özafşar'ın, bu eserde geçen konuyla ilgili görüşleri için ayrıca bk. Mehmet Emin Özafşar, “Polemik Türü Rivâyetlerin Gerçek Mahiyeti”, *İslâmiyat* 1/3 (1998), 19-33.

²⁴ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *Sahîh*, thk. Şuayb el-Arnâud (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 1/189.

²⁵ Mesela Al-i İmrân 3/164; Nisâ 4/113; Ahzâb 33/34.

²⁶ Ebû Dâvûd, “İlm”, 3; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. Fazl b. Behram b. Abdussamed ed-Dârimî, *Sünen*, thk. Huseyin Selim Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğni, 2000), 49; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/58, 406.

vahiyden ibaret görenler diğeri ise sünneti tamamen vahiyden bağımsız görenlerdir. Bu iki grubun ortasında ise sünnettın hem vahiy hem de beşerî unsur mahsulü olduğunu savunanlar yer almaktadır.

Yapılan tartışmalarda sünnetin vahiy kaynaklı olduğu konusunda âlimler arasında fazla bir problem söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Bu konuda temel ayrışma noktası, sünnetin tamamının mı yoksa bir kısmının mı vahiy kaynaklı olup olmamasıdır. Fakat yukarıda isimlerini zikrettiğimiz çok sınırlı sayıdaki âlimler dışında sünnetin tamamen vahiy olduğunu iddia eden âlim tespit edilememiştir. Buna ilaveten “sünnet vahiy kaynaklıdır” diyen diğer âlimlerin, bununla sünnetin tamamını mı yoksa bir kısmını kastettikleri açık değildir. Çünkü sünnet-vahiy münasebetinde en uç noktanın bir yönünü temsil eden “sünnetin tamamı vahiydir” iddiasında bulunanların söylemlerinde birbirini nakzeden birtakım delil ve iddiaların olduğu görülmektedir. Dolayısıyla onların da bu iddialarında sabit bir düşüncede bulunmadıkları anlaşılmaktadır. Bu durum Tıbb-ı Nebevî hadislerinin değeri konusunda da göz önünde bulundurulması gereken önemli bir veri ve delildir.

İslâm kültür tarihinde Tıbb-ı Nebevî'nin kaynağının beşerî olduğunu savunanların, referansına başvurduğu en önemli şahısların başında İbn Haldûn'un (ö. 808/1406) geldiği bu meseleyle ilgili hem lehte hem de aleyhte olan açıklamalardan açıkça anlaşılmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in tıp ile ilgili uygulamalarının kaynak değeri bakımından ortaya konan görüş, tartışma ve iddialarda mutlaka İbn Haldûn'a atıf yapıldığı görülmektedir.

İbn Haldûn'a göre “Çölde yaşayan Arap toplumu arasında, genelde bazı kimselerin yetersiz tecrübeleri üzerine bina edilmiş bir çeşit tıp (tedavi usulleri) vardır ve bu, kabilenin yaşlı erkek ve kadınları aracılığı ile devam ettirilir. Bunlardan bazıları doğru olsa da Araplar arasında tıbbın bu çeşidi çok yaygındı ve bu usullerle tedavi eden meşhur tabipler vardı. Hâris b. Kelede (ö. 13/634) bunlardan biridir. Şer'î kaynaklarda nakledilen tıp da (nebevi tıp) bu nitelikte olup vahiyle bir ilgisi yoktur. Bunlar Araplar arasında bilinen şeylerdi. Hz. Peygamber'in tedavi yöntemlerinden bahsedilirken, onun bu konudaki söz ve uygulamaları da zikredilir. Ancak bunlar o şekilde hareket edilmesi gereken birer şer'î hüküm olarak değil, Hz. Peygamber'in insan olmasından kaynaklanan alışkanlıkları ve özellikleri olarak zikredilir. Çünkü Hz. Peygamber bize dini hükümleri öğretmek için gönderilmiştir. Yoksa tıp veya diğer sanatları öğretmek için değil. Hurma ağaçlarının aşılınması konusundaki olay buna örnektir. (Hz. Peygamber, aşılamanın bir faydası olacağını sanmadığı şeklinde, şahsi düşüncesini dile getirmiş, ancak gelişmelerin bu düşüncüyü haklı çıkarmaması üzerine) şöyle demiştir: “Siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz.” Onun için sahih hadislerde nakledilen tıp ile ilgili sözlerinin, birer şer'î hüküm gibi değerlendirilmemesi gerekir. Böyle olduğunu gösteren hiçbir delil yoktur. Bu yüzden bu gibi şeyler birer şer'î hüküm olduğu için değil, ancak teberrük (bir fayda ve bereket ummak) amacıyla ve sağlam bir inanç göstergesi olarak uygulanabilir ve bunun da sonuç almada çok büyük etkisi görülür. Ancak bu

sonucun alınmasındaki etki tıbbî değil, inançtan kaynaklanır. (İnanarak kullanıldığında) bal ile tedavinin karın (mide) rahatsızlığına iyi gelmesi buna örnektir.²⁷

İbn Haldûn'un zikredilen yaklaşımı daha önce kısmen Nevevî (ö. 676/1277) tarafından da ileri sürülmüştür. Fakat Nevevî hurma aşılama işini her ne kadar da Hz. Peygamber'in vahiy dışı ve kendi içtihadı haricinde bir uygulama olarak görüp beşerî olduğunu vurgulasa da tıp ile ilgili tüm uygulamaları İbn Haldûn'da olduğu gibi kesin bir şekilde vahiy kapsamı dışında görececek değerlendirmelerde bulunmamıştır.²⁸ Bu iddiaların sağlam bir zemine oturtulması için gerekli delillerin İbn Abbâs'a kadar dayandırıldığı da görülmektedir. "Siz dünya işlerini benden daha iyi bilirsiniz" rivâyetinden yola çıkarak burada iki görüş olduğu birincisinin, bunun dini bir yönü olduğu diğesinde ise bunun tamamen beşerî yöne vurgu yapan bir ifade olduğu dolayısıyla Hz. Peygamber'in de bunu beşerî yönüne vurgu yapmak için söylediğini bu sebeple onun da (dünya işlerinde) hata edip yanılabilceği söylenmiştir ki bunu savunanlardan birinin de İbn Abbâs olduğu ileri sürülmüştür.²⁹

Genelde İbn Haldûn referanslı görüşler daha sonraki devirlerde de devam etmiş yine hurma aşılama meselesi bu konuda vazgeçilmez bir örnek olmayı sürdürmüştür. Fazlurrahman "Hadis ve Tıp" başlığı altında ele aldığı bu meseleyi İbn Haldûn'dan uzunca bir nakille devam ettirmiş ve bunu hurma aşılama hadisiyle ele alarak örneklendirmiştir.³⁰ Hz. Peygamber zamanında meydana gelen bazı sağlık problemleri ve bunun tedavisi için Arap toplumunun daha önceki uygulamalarıyla birlikte gayr-i müslim kökenli tabip ve toplumların bilgi ve tecrübelerine başvurulması da Tıbb-ı Nebevî'nin beşerî kaynaklı olduğunu savunanların gerekçeleri arasındadır. Hz. Aişe'ye kendisine tıp bilgisini nereden öğrendiği sorulduğunda, Hz. Peygamber'i tedavi için gelen Arap ve Acem doktorlardan öğrendiğini söylemesi³¹ bu konudaki örneklerden biridir.

Buraya kadar verilen bazı isim ve deliller Tıbb-ı Nebevî'nin beşerî kaynaklı olduğuyla ilgili kısmî bir örneklemeden ibarettir. Bunun yanında değişik aklî yorumlardan da hareketle aynı tezi savunanlar olmuştur. Bu aklî yorum ve ispatlar kimi zaman herhangi bir ayet, hadis ve diğer delillerin açıklanması ve yorumlanmasından kimi zaman da bir beyin fırtınası şeklinde ortaya atılan iddialardan ibarettir. Yapılan bazı araştırma sonuçlarına dayanılarak Hz. Peygamber'in tıp ile ilgili uygulamalarının kendi döneminin bilgilerinden ibaret olduğu, Allah Rasûlünün hiç kimsenin bilmediği bir tedavi yöntemini tavsiye etmesinin beklenemeyeceği belirtilmiştir. Aynı

²⁷ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Hadramî b. Haldûn, *Mukaddime*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş (Dımeşk: y.y., 2004), 2/268, 269.

²⁸ İlgili değerlendirmeler için bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu sahîhi Müslim bin el-Haccâc* (Beyrut: Dâru ihyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1392), 15/116.

²⁹ Şerif Mahmût Kudât, "Hel ehâdisu't-tıbbî'n-nebeviyyi vahyûn", *Meccelletü Mu'te* (2002), 5, 6.

³⁰ Fazlurrahman, *İslâm Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, çev. A. Bülent Baloğlu & Adil Çiftçi (Ankara: y.y., 1997), 48, 49.

³¹ Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlüddîn es-Suyûtî, *İtmâmü'd-dirâye li kurrâi'n-nikâye*, thk. İbrahim Acûz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1985), 154. Aynı rivâyet diğer bazı kaynaklarda da geçmesine rağmen muteber hadis kaynaklarında bu rivâyete rastlayamadık. Bu rivâyetin kullanımı ile ilgili bk. Ahmed b. el-Kâsım b. Halife b. Yûnus b. Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ fi tabakâti'l-etıbbâ*, thk. Nezzâr Rızâ (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.), 161; Fazlurrahman, *İslâm Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, 53; Enbiya Yıldırım, "Nebevî Tıbbın Konumu", *Adana 2015 Uluslararası İslam & Tıp Tıbb-ı Nebevî Kongresi*, ed. Hasan Akkanat vd. (Adana: y.y., 2016), 41; İbrahim Kutluay, "Tıbb-ı Nebevî'nin Vahiy Kaynakları", *Adana 2015 Uluslararası İslam & Tıp Tıbb-ı Nebevî Kongresi*, ed. Hasan Akkanat vd. (Adana: y.y., 2016), 55.

zamanda Hz. Peygamber'in seyahatleri, bazı tabiplerle mülâki olup değişik tedavi şekillerine şahitlik etmesi gibi tecrübeleri olduğu kaydedilerek bu gibi tecrübeler sayesinde onun tıp ile ilgili hayli iyi sayılabilecek bir bilgi birikimine sahip olabileceği de ortaya atılmıştır.³²

Hz. Peygamber'in beşerî özellikleri ele alınırken ictihad konusuna da mutlaka değinilmiştir. Zira dinî ya da dünyevî konularda ictihad faaliyeti insana özgü bir eylem olarak hayatın sürekliliğinin, gelişmenin ve ilerlemenin önemli bir itici gücü olarak telakki edilmiş ve ictihadın dinî ve hayatî bir zaruret olduğu zikredilmiştir. Hz. Peygamber'in hangi alanlarda ictihad ettiği ya da ictihad ettiği alanın hangi kategoride değerlendirileceği geçmişten bu yana tartışma konusu olmuştur.

Vasfı itibarıyla dinamik bir yapıya sahip olması dolayısıyla Tıbb-ı Nebevî konusu ele alınırken Hz. Peygamber'in ictihad ettiği alanlar ve bunların sınırları, ictihadın mahiyeti ve bağlayıcılığı, ictihadın sürekliliği gibi meselelerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Çünkü Tıbb-ı Nebevî'nin kaynağı konusunda yapılan tartışmalarda marjinal iddialarda bulunarak Hz. Peygamber'in sağlıkla ilgili bütün uygulamalarının vahiy mahsulü olduğunu kabul eden çok az kişi haricinde âlimlerin çoğunluğu zikredilen tıbbî uygulamaların bir kısmının beşerî bilgi ve tecrübeye dayandığını iddia etmektedir. Bunun yanında daha önce de ele alındığı gibi bütün tıbbî uygulamaların beşerî kaynaklı olduğunu söyleyen bazı kimseler de olmuştur.

Hz. Peygamber'in tıp ile ilgili uygulamalarından bazısının kaynağının vahye bazılarının ise beşerî bilgi ve tecrübelerle dayandığını ifade eden uzlaştırmacı bir grup da yer almaktadır. Bu üçüncü görüşün, öteden beri tartışma konusu olan sünnet-vahiy ilişkisi, "vahy-i metluv" ile "vahy-i gayr-i metluv" konularıyla birlikte ele alınması problemin çözümüne katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Zaten Hz. Peygamber'in tıbbî uygulamalarının kaynağını hem vahye hem de beşerî bilgiye dayandıranların ileri sürdükleri örnekler, hadislerin ve diğer bazı delillerin sünnet-vahiy ilişkisi, "vahy-i metlurv" ile "vahy-i gayr-i metlurv" hakkında yapılan tartışmalardaki örneklere çok benzemektedir.

Muhaddislerin de içinde bulunduğu âlimlerin çoğunluğu Hz. Peygamber'in tıp ile ilgili uygulamalarının bazısının kaynağını vahye dayandırırken diğer bazısını da beşerî bilgi ve tecrübe mahsulü olarak görmektedirler. Hattâbî de bunlardan biridir. O, balın ilaç olarak kullanılması başlığı altında Tıp ilmini; Tıbb-ı Kıyâsî ve Tıbb-ı Tecrübî olmak üzere ikiye ayırdıktan sonra Tıbb-ı Kıyâsî'yi dünyanın farklı bölgelerinde birçok insanın da uyguladığı Yunan Tıbbı, Tıbb-ı Tecrübî'yi ise Arap ve Hint Tıbbı olarak tanımlar. Hattâbî hemen bu cümlenin peşinden Hz. Peygamber'in tedavi usullerinin birçoğunun Tecrübî Tıbbı dayandığını da özellikle vurgular. Fakat burada tıp ile ilgili Hz. Peygamber'in çoğu uygulamalarının beşerî bilgi ve tecrübe kaynaklı olduğu vurgusu yapılsa da bazı tıbbî uygulamaların kaynağının vahye dayandığına da ayrıca dikkat çekmektedir. O'na göre vahiy kaynaklı bu tür bilgiler sadece Hz. Peygamber'e has olup ayrıca bütün tabiplerin bilgi sınırları üzerindedir. Vahye bağlı olan bu tedavi şekilleri bazen Hz. Peygamber'in duası, Allah'a sığınması ve hastaya okuyup üfleme suretiyle yaptığı teberrük şeklinde ortaya çıkar.

³² Yıldırım, "Nebevî Tıbbın Konumu", 40, 41.

Onun bu konuda söylediği her söz isabetli ve yaptığı her fiil güzeldir. Hz. Peygamber, Allah'ın koruması altında olduğu için ancak doğruyu söyler ve gerçeği yapar.³³

İbn Hacer de tıbbı, Hattâbî'de olduğu gibi bedenî ve kalbî olarak iki farklı şekilde ele almaktadır. Buna göre bedenle ilgili olan tıp, bu konuda Rasûlullah'tan ve diğerlerinden nakledilen bilgiler olup bunların çoğu tecrübeye dayanır. Kalple ilgili olan ise Allah Rasûlü'nün din konusunda Allah'tan aldığı vahiylerdir. O, kaynak bakımından Tıbb-ı Nebevî'nin bir kısmının vahye dayandığını, diğerlerinin ise hisse ve tecrübeye dayandığını belirtir.³⁴ Hz. Peygamber'in bir kısım tıbbî uygulamalarının kaynağı vahye dayandırılrsa da bu vahyin mahiyeti konusunda ittifaktan ziyade daha önce de zikredildiği gibi farklı birçok görüş bulunmaktadır.

Vahye muhatap olması bakımından mahiyet itibariyle benzerlerinden farklı fakat aynı zamanda benzerlerinin beşerî olan bütün vasıflarına da sahip olmasının Hz. Peygamber'i tıp alanındaki uygulamalarında göz önünde bulundurulması gereken en önemli özelliklerinden biri olduğu kanaatineyiz. Zira bu konuda isabetli bir değerlendirme öncelikle Hz. Peygamber'in sahip olduğu vasıfları doğru bir tespitle mümkün olabilir. Onu, her fiilinde beşerî özelliklerinden soyutlayarak değerlendirip tamamen vahiy örgüsüne dâhil etmek ne derece yanlış bir fikirse vahyin kontrolünden tamamen çıkartmak ve her fiilini beşerî bir mahsul gibi sunmak da o derece yanlış bir fikirdir. İşte bu sebepten olsa gerektir ki, kaynağı göz önüne alındığında tıp/sağlık ile ilgili hususlarda başta da zikredildiği gibi İslâm âlimlerinin çoğunluğu Hz. Peygamber'in birtakım tıbbî uygulamalarını vahye müstenit diğer bir kısmını da beşerî bilgi ve tecrübe ürünü olarak görmüşlerdir.

2. TIP İLE İLGİLİ HADİSLERİN BAĞLAYICILIĞI

Hz. Peygamber'in, asıl vazifesi olan Allah'tan aldığı ilahî vahyi insanlara olduğu gibi aktarma görevinin "risâlet/tebliğ" yanı sıra, duruma göre "fetvâ", "kazâ" ve "imâmet" ile görevli bulunduğu da kabul görmektedir. Bu arada bir insan olmanın doğal sonucu olarak gerçekleştirdiği beşerî tasarruflarıyla, Allah'ın seçtiği bir elçi olması münasebetiyle O'nun tarafından kendisine münhasır ihsan edilen veya husûsî yükümlülükler getiren birtakım özel statü ve şartlar gereği gerçekleştirdiği "hasâis" tasarruflarının da varlığı bilinmektedir.³⁵

Tıbb-ı Nebevî'nin bağlayıcı olup olmadığı meselesi temelde sünnetin bağlayıcı olup olmadığıyla doğrudan ilgilidir. Fakat şu hususun da bilinmesi gerekir ki sünnetin kaç kategoride değerlendirildiği ve Tıbb-ı Nebevî'nin bunlar içindeki konumu bu problemin omurgasını oluşturmaktadır. Tıp ile ilgili hadislerin bağlayıcılığına dair farklı görüşler ileri sürülerek birtakım tartışmalar yapılsa da müstakil başlıklar altında meselenin açıklığa kavuşması sağlanacak ve bugüne kadar ileri sürülen tâli düşüncelerden çok, tartışmanın ana eksenini oluşturan birbirine zıt temel düşünce ve deliller üzerinde durulacaktır.

³³ Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed el-Hattâbî, *A'lâm (İ'lâm)'ul-hadîs/Şerhu sahihu'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdirrahman Âl Suûd (Suudi Arabistan: Merkezü'l-Buhûsu'l-İlmiyye ve İhyâi Tûrâsî'l-İslâmiyye, 1988), 3/2107.

³⁴ Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bârî bi-şerhi sahihi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1349), 10/124.

³⁵ Murat Şimşek, *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in Tasarrufları* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 17.

2.1. Bağlayıcı Olmadığını İddia Edenler ve Delilleri

Tıbb-ı Nebevî'nin bağlayıcı olmadığını ileri sürenlerin en önemli delillerinden biri Hz. Peygamber'in de diğer insanlar gibi beşer olma vasfıdır. Daha önceki yapılan araştırmalara da bakıldığında modern dönemde Hz. Peygamber'in beşer oluşu hakkında serdedilen tartışmaların önceki asırlarda da süregelen benzer tartışmalar olduğu görülecektir. Bu iddia sahiplerinin ileri sürdükleri birçok görüşlerini mutlaka ayet ve hadislerle destekledikleri görülmektedir. Söz konusu meselede "De ki, ben de ancak sizin gibi bir insanım..."³⁶ ayetinin en çok kullanılan bir delil olduğunu söylemek mübalağa sayılmasa gerektir. Hz. Peygamber'in beşerî vasfına Kur'ân'ın vurgu yapmasının nedeni yaratıcı ile yaratılan arasındaki varoluşsal farkı ortaya çıkarmak şeklinde anlatılmıştır. Çünkü peygamberlerin vahye muhatap olmaları insanlar tarafından farklı telakkiye sebebiyet vermiştir. Bu sebeple peygamberlere birtakım beşer üstü güçler atfedilmiş neticede sadece inanmayanlarda değil inananlarda da peygamberlerin ilahlaştırılması düşüncesi hâsıl olmuştur. Dolayısıyla Kur'ân'da sık sık peygamberlerin beşer yönüne yapılan vurgunun peygamberlerin ilahlaştırılmasını önlemeye yönelik tedbirler şeklinde anlaşılması gerektiği iddia edilmiştir.³⁷

Zikredilen ayetle aynı manayı ifade etmesi açısından Hz. Peygamber'in kendisini beşer olarak vurgulayan hadisler de delil olarak kullanılmıştır. Mesela tıp ile ilgili hadislerin vahiy kaynaklı olup olmadığı hakkındaki yapılan bir tartışmada Hz. Peygamber'in sözünün vahiy mahsulü olmadığıyla ilgili görüşleri destekleyen deliller verilirken hurma aşılama olayından sonra, "Şüphesiz ki, ben bir beşerim size dininizden olan bir şey emredersem onu alınız, eğer kendi görüşümle ilgili bir şey emredersem biliniz ki ben ancak bir beşerim"³⁸ hadisi verilmiştir.³⁹

Tıbb-ı Nebevî konusunda birçok araştırmacının mutlaka kullandığı delillerden biri de Hz. Peygamber'den hurma aşılmasına dair nakledilen hadistir. Farklı senet ve metinlerle de nakledilen hadis şu şekildedir "...Musâ b. Talhâ babasından naklen şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) hurma ağaçlarının başına çıkmış bir topluluğa uğradı ve şöyle söyledi: Onlar ne yapıyorlar? Onlar da şöyle dediler: Hurmayı aşıyorlar; erkeğin (çiçeğini) dişinin (çiçeğinin) içine koyuyorlar. (Rasûlullah) da şöyle dedi: Bu şeyin faydalı olacağını sanmıyorum. Bunun üzerine Rasûlullah'ın söylediği haber verildi onlar da aşılama işini bıraktılar. Rasûlullah (aşılama işini bıraktıklarını) haber alınca şöyle dedi: Bu onlara fayda veriyorsa yapınlar ben ancak bir zanda bulundum. Eğer ki size Allah Azze ve Celle hakkında bir şey söylersem onu alın. Ben Allah hakkında asla yalan söylemem."⁴⁰

Burada tartışma konusu olan asıl kısım bazı rivâyetlerde şu şekilde yer almaktadır:

أنتم أعلم بأمر دنياكم (Siz dünya işlerini benden daha iyi bilirsiniz).⁴¹

³⁶ Fussilet 41/6.

³⁷ H. Musa Bağcı, *Beşer Olarak Hz. Peygamber* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 145, 146.

³⁸ Ebû Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru ihyâ-i Tûrâsî'l-Arabî, ts.), "Fedâil", 140, 141.

³⁹ Şerif Mahmûd Kudât, "Hel ehâdisu' t-tıbbî'n-nebevî vahyun", 5, 6.

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/16.

⁴¹ Müslim, "Fedâil", 140.

Bu hadis esas alınarak iddia edilecek; tüm dünya işlerinin diğer beşer tarafından Hz. Peygamber'den daha iyi bilineceği gibi bir genelleme de doğru görülmemiş, buradaki "hurma aşılama" faaliyeti çok açık bir şekilde teşri ve vahiy iktizâ etmeyen bir saha olarak kabul edilmiştir.

Sünnetin mahiyeti ve otoritesi esas alınarak yapılan tartışmalarda mutlaka sünnetin gelenek/kültür ile olan ilişkisi de ele alınmıştır. Dinle ilgili yapılan bir araştırmada tarihî bir gerçekliği ortaya koymak gelenekle de muhatap olmayı zorunlu kılmaktadır. Bunun yanında sadece İslâm Dini için değil, diğer bütün dinler için kutsal bir emri yerine getiren olarak hem bu emrin muhatapları hem de aracısı olan metin ve elçinin bir gelenek/kültürle ilişkili olduğu ve bunu devam ettirdiği inkâr edilemez bir olgudur. Bütün bunların yanında bazı hadis kaynaklarına bakıldığında Hz. Peygamber'in tıp ile ilgili değişik uygulamalarında diğerlerinin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığını gösteren örnekler olduğu açıkça görülecektir. Mesela, "Hamile kadının bebek emzirmesini (gayle) yasaklamayı düşünmüştüm. Baktım ki bunu Rumlar ve Farslılar yaptığı halde bebekleri zarar görmüyor (vazgeçtim)"⁴² hadisi bunlardan biridir. Hala güncelliğini koruyan hacamat hakkında da benzer bir nakil mevcuttur. Hz. Peygamber zamanında Arapların yaygın olarak kullandığı tedavi yöntemleri olarak bahsedilen hacamat ve ateşle dağlama aynı zamanda Hz. Peygamber döneminin tedavi yöntemleri olarak da geçmektedir. Nitekim bu dönemin ünlü doktorlarından el-Hâris b. Kelede (ö. 13/634)'nin, "Kan çoğalınca çıkarmak gerekir" dediği nakledilmiştir. Bu nakle dayanılarak hacamatın Hz. Peygamber zamanında bilinip uygulandığı ve tavsiye edildiği belirtilmiştir.⁴³

Tıbb-ı Nebevî hadislerinin bağlayıcı olmadığını iddia edenlerin delillerinden bir diğeri de bununla ilgili hadislerin/rivâyetlerin sıhhat durumudur. Tıbb-ı Nebevî hadislerinin sıhhatiyle ilgili bir araştırmada göz önünde bulundurulması gereken farklı durumlar söz konusudur. Bunlardan biri Tıbb-ı Nebevî literatürünün oluşum aşamasına kadar geçen sürede değişik yerlerde dağınık halde bulunan tıp ile ilgili hadislerin sıhhat durumudur. Daha sonra Delâil ve Hasâis edebiyatı içinde bulunan rivâyetlerin de dâhil edilebileceği özel bir amaç çerçevesinde meydana getirilen Tıbb-ı Nebevîyle ilgili müstakil eserler bu sıhhat araştırılmasında ayrıca değerlendirilmeye alınabilir. Tıbb-ı Nebevî ile ilgili bir eser içinde geçen bütün rivâyetlerin zayıf ve uydurma olduğunu iddia eden herhangi bir görüşle karşılaşmadığımızı öncelikle ifade etmek isteriz. Fakat ister müstakil olsun ister içinde bir bölüm itibarıyla tıp ile ilgili rivâyetlerin yer aldığı bir eser olsun bunlar vasfı açısından bazı tenkitlere maruz kalmıştır. Özellikle günümüz araştırmacıları tek tek bu tür eserler üzerinde yaptıkları çalışmalarla burada yer alan rivâyetlere dikkat çekmişlerdir. İbn Kayyim el-Cevzîye (ö. 751/1350)'nin *et-Tıbbu'n-Nebevî* adlı eseri de içerisinde yer alan rivâyetlerin sıhhati ve delâleti yönünden incelenmeye tâbi tutulmuştur.

İbn Kayyim'in kitabının "Hz. Peygamber'in mübarek diline gelen basit ilaç ve besin maddeleri" ile ilgili üçüncü bölümü⁴⁴ hakkında şu tespitlerde bulunulmuştur: "Bu bölümde İbn Kayyim yüz civarında hadis kullanmıştır. Ancak bu hadislerin çoğu konu ile ilgili değildir. Konu ile doğrudan ilgili olan hadisler de otuz civarındadır ve bunların da en az üçte biri isnat açısından

⁴² Müslim, "Nikâh", 141; İbn Mâce, "Nikâh", 61.

⁴³ Osman Oruçan, *Hadis ve Bilim* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 65.

⁴⁴ Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Kayyim el-Cevziyye, *et-Tıbbu'n-nebevî* (Beyrut: Dâru'l-Hilâl, ts.), 212-310.

sahih olmayan problemleri hadislerdir. Hatta bazıları mevzûdur. Dolayısıyla her iki yönün yani; hem isnat açısından problemleri rivâyetlerin hem de delâlet açısından problemi olan rivâyetlerin eleştirilmesi gerekmektedir.”⁴⁵ İbn Kayyim’in yaşadığı asra da dikkat çekilerek onun muhaddislerin eserlerinden derleme yapmak suretiyle eserini meydana getirdiği, Buhârî ve Müslim başta olmak üzere bütün *Kütüb-i Sitte* müelliflerini kaynak olarak kullandığı, bunların dışında Ahmed b. Hanbel’i, Beyhakî’yi, İmam Mâlik’in *Muvatta’* sını, Ebû Nuaym el-İsfehânî’nin *Tıbbu’n-Nebevî*’sinin de referans olarak zikredildiği belirtmiştir. İbn Kayyim’in bazen hiçbir kaynak vermeden doğrudan Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur şeklinde hadisler naklettiğine de vurgu yapılmıştır.⁴⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye’nin eserinde zayıf ve uydurma rivâyetlere yer vermesinin nedenlerinden birinin de İbn Sînâ (ö. 428/1037)’nın *Kanûn* adlı kitabından etkilenerek yazdığı eserinde ele aldığı konularla ilgili sahih hadis bulamaması gösterilmiştir.⁴⁷

Tıbb-ı Nebevî konusunda önemli sayılan diğer bir eser de Ebû Nuaym el-İsfehânî’nin (ö. 430/1038) *et-Tıbbu’n-Nebevî*’sidir. Ebû Nuaym’ın bu eserle, Hz. Peygamberden tıp ile ilgili konularda nakledilen hadisleri bir araya toplamayı hedeflediği söylenmektedir.⁴⁸ Kendisini, yalnızca sahih hadislere yer verme kriteri ile sınırlandırmadığından ve sadece sahih hadisleri bir araya toplama amacı gütmeyeceğinden Ebû Nuaym’ın kitabına her türlü rivâyeti aldığı, bunlar arasında büyük ölçüde zayıf hatta bazen hadis uyduran kimselerce nakledilen rivâyetlerin de müteşekkil olduğuna işaret edilmektedir.⁴⁹

Tıbb-ı Nebevî ile ilgili buraya kadar ismi zikredilen eserler ve bunlar üzerinde yapılan değerlendirmeler elbette ki sadece yukarıdakilerden ibaret değildir. Bütün bunlar Tıbb-ı Nebevî ile ilgili rivâyetlerin bağlayıcı olmadığını belirtenlerin görüşlerini destekleyecek türden deliller olarak görülebilir. Çünkü onlara göre bu tür hadislerin/rivâyetlerin sahih olmama yani zayıf ve uydurma olma özellikleri teşrî değeri olmadıklarını göstermektedir. Dikkat edilmesi gereken bir husus da Buhârî, Müslim başta olmak üzere muteber muhaddislerinin kaleme aldıkları eserlerde tıp ile ilgili hadislerin genelini zayıf veya uydurma olduğunu söyleyen kimselerin olmamasıdır. Bu konuda daha çok tıp ile ilgili literatürde yer alan ya da muhaddis olmayanlar tarafından kaleme alınan eserlerinde sıhhat problemi olduğuna dikkat çekilmiştir.

Tıbb-ı Nebevî hadislerinin bağlayıcı olmadığını iddia edenlerin gerekçelerinden bir diğeri de bunların zan ifade etmesidir. Bu konuda kaleme alınan eserlerde Peygamber tıbbının vahiy kaynaklı kesin, yakînen bilinen ilahî bir tıp olduğu vurgusu⁵⁰ eleştiri konusu olmuştur. Hz.

⁴⁵ Kadir Demirci, “İbn Kayyim’in Tıbbu’n-Nebevisinde İsnad ve Delalet Problemleri”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2009), 44.

⁴⁶ Demirci, “İbn Kayyim’in Tıbbu’n-Nebevisinde İsnad ve Delalet Problemleri”, 44, 45.

⁴⁷ Demirci, “İbn Kayyim’in Tıbbu’n-Nebevisinde İsnad ve Delalet Problemleri”, 45.

⁴⁸ Mustafa Dönmez, “Ebû Nuaym ve et-Tıbbu’n-Nebevî İsimli Eseri Üzerine”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2007), 331.

⁴⁹ Dönmez, “Ebû Nuaym ve et-Tıbbu’n-Nebevî İsimli Eseri Üzerine”, 345, 346.

⁵⁰ Daha geniş bilgi için bk. Ali Osman Koçkuzu, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikât ve Teşrî Yönlerinden Değeri* (Ankara: DİB Yayınları, 1988); Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 7; Mustafa Ertürk, “Haber-i Vâhid”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 14/349-352; Yusuf Şevki Yavuz, “Haber-i Vâhid”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 14/352-355; H. Yunus Apaydın, “Haber-i Vâhid”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 14/355-363.

Peygamber'in tıp bilgisini kaynağını vahye dayandırıp da kesin, yakîn bilgi olduğunu iddia edenlere karşı bazı deliller ileri sürülerek bütün bu bilgilerin zan ifade ettiği vurgulanmıştır. Buna göre Hz. Peygamber Müslümanlara hastalandıkları zaman tedavi olmaları için doktorlara gitmelerini söylemiş, kendi de rahatsız olduğunda doktor çağırmıştır. Nitekim Hz. Peygamber Mekke'de iken hasta olan Sa'd b. Ebi Vakkas'ı ziyarete gitmiş, Sa'd'ın rahatsızlığını gören Hz. Peygamber: "Doktor getirin!" demiş ve Haris b. Kelede çağırılmıştır.⁵¹ Buna benzer diğer bazı örneklerle haber-i vâhid vasıflı bilgilerin zan ifade edeceği vurgulanmıştır.⁵² Tıbb-ı Nebevî kategorisindekiler de dâhil olmak üzere pozitif bilimlerin ilgi alanına giren hadisler arasında neredeyse mütevâtir olarak kabul edilebilecek hadisin bulunmadığı da bir başka iddiadır. Buna göre bilimin ilgi alanına giren hadisler, hangi kaynaktan yer alırsa alsın onların birer âhâd haber olduğuna dikkat edilmesi, matematik bir kesinlikle Hz. Peygamber'e ait olduklarının iddia edilmemesi gerektiği uyarısı yapılmıştır.⁵³

Tıp ile ilgili rivâyetlerin bilimsel verilere uygun olmadığı iddiası bunların bağlayıcı görülmemesinin bir başka nedenidir. Fakat burada, sağlıkla ilgili bütün rivâyetler mi yoksa tek tek bazı rivâyetler mi kastedildiği konusunun açık olmadığı anlaşılmaktadır. Geçmişte doğru olduğuna inanılan veya doğru kabul edilerek uygulanan ancak günümüze kadar yapılan bilimsel çalışmalarla yanlış oldukları tespit edilen bilgiler de tıp ile ilgili hadislerin bilimsel veriler karşısındaki konumlarından biri olarak görülmüştür. Çeşitli rivâyetlerde Hz. Peygamber'in rahatsızlanan bedevilere (Uranîler) develerin bevlini içmelerini tavsiye ettiği, onların da bu tedavi sonunda iyileştikleri rivâyet edilir.⁵⁴ İlgili hadisin rivâyetinde, Rasûlullah'ın onlara develerin idrarını içmelerini tavsiye etmesi tabii bir olay gibi anlatılmakta yeni keşfedilmiş veya çok ilginç bir hâdise olarak arz edilmemektedir. Ancak gerek fıkıh kitaplarının ve gerekse günümüz tıbbının benimsediği üzere, idrarla bu şekilde bir tedavi söz konusu olmadığı hatta deve idrarının daha ağır olduğu bilimsel araştırmalarla ortaya konulduğu ifade edilmektedir.⁵⁵

Tıbb-ı Nebevî de dahil olmak üzere bilime aykırı bilgiler içeren hadislerin sahih bile olsa, idrâc vb. kusurlar içerebileceği bu yüzden böyle hadislere temkinli yaklaşılması gerektiği belirtilmiştir.⁵⁶ Fakat bu tür rivâyetlere tıbbın kesin olarak karar veremediği konular olarak da bakılmaktadır. Kaynaklarda sineğin bir kaba düşmesiyle ilgili hadis⁵⁷ buna örnek olarak gösterilmektedir. Müspet ilimlerin, haklarında karar vermediği bu tür rivâyetler karşısında ilmin ne söyleyeceğini beklemek durumunda olmak gerektiği ileri sürülmektedir. Ancak, beklemenin de bir sınırı olduğu, yoksa bilimsel olarak son sözün söylendiği bazı konularda, ilmin o konuda keşfedemediği yeni bir şeyler

⁵¹ Ebû Dâvûd, "Tıp", 12.

⁵² Söz konusu iddialar ve diğer örnekler için bk. Demirci, "İbn Kayyim'in Tıbbu'n Nebevisinde İsnad ve Delalet Problemleri", 37, 38.

⁵³ Oruçan, *Hadis ve Bilim*, 455, 456.

⁵⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sahih*, thk. Muhammed. b. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır (b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422), "Tıp", 5, 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 20/104, 151; Tirmizî, "Tahâret", 55.

⁵⁵ Yıldırım, "Nebevî Tıbbın Konumu", 43. Deve idrarının içilmesinin bilimsel yönden yanlışlığı yanında bunun kültürel bir durum olduğu da vurgulanmıştır. Bk. İsmail Hakkı Ünal, "Hz. Muhammed (sav) ve Tıp", *Diyanet İlmî Dergi Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) -Özel Sayı-* (2003), 187.

⁵⁶ Oruçan, *Hadis ve Bilim*, 453.

⁵⁷ Buhârî, "Tıp", 58.

olabilir diyerek hadis hakkında verilecek kararı neredeyse kıyamete bırakmanın da makul olmadığını altı çizilmiştir.⁵⁸

Buna ilaveten bilimsel verilerin değişmesi, aksinin vuku bulması gündeme gelen tartışmalardan biridir. Entellektüel bir telakki haline gelen, dini nasları da bugünkü ilmi verilere göre değerlendirme çabasının doğruluğu, ilmin, varabileceği en son noktaya ulaşip ulaşmadığı ve bugünkü ilmi sonuçların yarın değişme ihtimalinin olup olmadığıyla sorgulanması rivâyetleri bilimsel verilerle değerlendirme konusunda karşı tarafın tutumu olarak öne sürülmektedir. Buna göre herhangi bir hadisin ilme aykırılığı gerekçesiyle reddedilmesinin beraberinde birtakım problemleri de getireceği hatta ret bir tarafa, nasları ilmin ışığında yorumlama çabalarında da aynı mahzurların söz konusu olacağı iddia edilmektedir.⁵⁹ Fakat bilimsel verilerin tartışılan bu yönlerine bir cevap niteliği taşıyan “Bilimin değişime açık olması bütün bilgilerin yanlışlanabileceği anlamına gelmemektedir” tezi de göz önünde bulundurulmalıdır.

Pozitif bilimlerin ilgi alanına giren konulardaki hadis metinlerinin, bilimsel verilere aykırı oldukları gerekçesiyle reddedilmesi, ya da bunlara uygun oldukları gerekçesiyle kesinlikle Hz. Peygamber’e ait kabul edilerek vahiy kaynaklı bilgiler sayılması doğru olmadığı iddia edilmektedir. Bu hadislerin senet ve metin tenkidinden geçirildikten sonra her biri için ayrı değerlendirmeler yapılması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca pozitif bilimlerin verilerine aykırı bilgi (ler) içeren hadislerin büyük bir bölümünün, hem isnat hem de metin açısından problemlili olduğunun bilinmesi gerektiğine işaret edilmektedir.⁶⁰ Dolayısıyla tıp ile ilgili hadislerin anlaşılması noktasında bilimsel araştırmaların yoğunlaştırılması ve Hz. Peygamber’den bu konuda rivâyet edilen hadislerin tıp tarihi bakımından daha iyi anlaşılması ve yorumlanması gerektiğine de ayrıca dikkat çekilmektedir.⁶¹

2.2. Bağlayıcı Olduğunu İddia Edenler ve Delilleri

Tıbb-ı Nebevî'nin bağlayıcı olduğunu iddia edenlerin ileri sürdükleri birçok delil vardır. Konuyu dağıtmamak adına en çok tartışılan delilleri burada ele alacağız.

Sünnetin vahiy kaynaklı olduğunu savunanların da ileri sürdükleri iddiaların özünü oluşturan Hz. Peygamber'in vahyin kontrolünde olduğu düşüncesi Tıbb-ı Nebevî hadislerinin bağlayıcı olduğunu savunanların da temel delillerindendir. Tabi ki bu iddia sahipleri tıp ile ilgili rivâyetleri de sünnetten bir cüz olarak gördüklerinden ister “metlûv” isterse “gayr-i metlûv” olsun bu tür rivâyetleri/uygulamaları vahye dayandırmış olmaktadırlar. Kaynaklara bakıldığında bu iddiaları savunanların başında İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) geldiği görülür. Ona göre “Peygamber (sav)'in tıbbî tabiplerin tıbbî gibi değildir. Çünkü Peygamber tıbbî katîdir, ilahîdir, vahiyden, nübüvvet nurundan ve kâmil akıldan sâdır olmuştur.”⁶² Fakat burada kastedilen

⁵⁸ Yıldırım, “Nebevî Tıbbın Konumu”, 43.

⁵⁹ Selahattin Polat, *Hadis Araştırmaları* (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 210-211.

⁶⁰ Bu konudaki geniş bilgi için bk. M. Hayri Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi* (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2002), 296-304; Oruçan, *Hadis ve Bilim*, 469-473.

⁶¹ Levent Öztürk, “Tıbb-ı Nebevî’de Tıbbî Etik’in Meta-Etik Analizi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2004), 117.

⁶² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu'l-meâd fi hedyi hayri'l-ibâd* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1995), 4/33.

vahyin, “vahy-i gayr-i metlûv” tabir edilen vahiy türü içinde değerlendirildiği görülmektedir.⁶³ İbn Kayyim el-Cevziyye’e üzerinden verilen örnekler en bârizi olsa da daha önce de zikredildiği gibi Hattâbî (ö. 388/998) de bazı tıbbî uygulamaların kaynağını vahiyeye dayandırmaktadır.⁶⁴

Vahiy kaynaklı olduğu iddia edilen tıbbî uygulamaların İbn Hacer gibi bazı âlimler tarafından genelde manevî/ruhsal tıbbî faaliyetlerle ilgili olduğu da ayrıca vurgulansa da⁶⁵ bazı ayetlerden yola çıkılarak fiziksel/bedenî tıp için de aynı iddiaların geçerli olacağı söylenmiştir. Buna göre Kur’ân ruhanî/manevî hastalıklar yanında fiziksel/cismânî hastalıklara da bir şifadır. Kur’ân’ın cismânî hastalıklara da şifa olması onun kıraatıyla teberrük etme şeklindedir ki bu da birçok hastalığı def eder.⁶⁶

Bazı çevrelerce Hz. İsâ’nın birtakım fiziksel hastalıkları tedavi edişinden örnekler verilerek Tıbb-ı Nebevî’nin kaynağının sadece manevî/ruhsal tıbbî uygulamalarla ilgili olmadığı da vurgulanmıştır.⁶⁷ Hz. Peygamber’in tıbbî uygulamalarının neredeyse hepsi devlet başkanı sıfatıyla değerlendirilip Rasûlullah (sav)’in en önemli vazifelerinden biri olarak da kabul edilmiş, ondan yanlış bir tıbbî uygulamanın sâdır olamayacağı vurgulanmıştır. Şayet bu hususta bir yanlış uygulama vuku bulursa bu konuda Allah Rasûlü’nün uyarılacağı söylenerek dolaylı yoldan bütün tıbbî uygulamaların kaynağı vahye dayandırılmak istenmiştir.⁶⁸ Bu görüş sahiplerine göre “şayet tedavi hatalı olsa idi Hz. Peygamber uyarılırdı çünkü o vahyin kontrolü altındadır.”⁶⁹ Bazıları ise “Rasûlullah her meselesinde vahye müstenittir veya ikaz ve irşâd-ı ilahînin garantisi altındadır”⁷⁰ diyerek sahih rivâyetlere dayalı Tıbb-ı Nebevî örneklerinin isabetinin tartışılmayacağı kanaatindedir.⁷¹ Tıbb-ı Nebevî’nin kaynağını vahye dayandıranların ileri sürdükleri delillerden biri de bu tür uygulamaların peygamberlik görevi dâhilinde bulunduğu iddiasıdır. Bu anlayışa göre tıp, hayati öneme sahip bir fiil olduğundan peygamberlik görevi dışında değerlendirilmesi İslâm Dini’nin temel prensiplerine ters düşmektedir.⁷²

Tıp ile ilgili hadislerin bağlayıcı olduğunu iddia edenlerin en çok başvurdukları metotlardan biri de ileri sürdükleri rivâyetleri ayetlerle desteklemeleridir. Tabi ki bu yaklaşım, bütün hadislerden ziyade tıp ile ilgili genel hükümler ifade eden evrensel nitelikteki hadisler için geçerlidir. Mesela bununla ilgili olarak umumî bir ifade olan “Biz Kur’ân’dan, müminler için şifa ve rahmet olacak şeyler indiriyoruz. Zalimlerin ise Kur’ân, ancak hüsrânını artırır”⁷³ ayetidir.⁷⁴ Fahreddin

⁶³ Söz konusu değerlendirme için bk. Kutluay, “Tıbb-ı Nebevî’nin Vahiy Kaynakları”, 52.

⁶⁴ Hattâbî, *A’lâm*, 3/2107, 2108.

⁶⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî*, 10/134.

⁶⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb (et-Tefsîru’l-kebîr)* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, 1420), 21/389, 390.

⁶⁷ Hikmet Akpur, “Tıbb-ı Nebevî Hadisleri Vahiy midir? (İbn Haldûn ve Fazlurrahman’ın Tıbb-ı Nebevî Telakkilerinin Değerlendirilmesi)”, *Rihle, Ruhumuzun Mayası Tasavvuf-I -Özel Sayısı- 4/14* (Ocak-Haziran 2012), 147.

⁶⁸ Şerif Mahmût Kudât, “Hel ehâdisu’t-tıbbî’n-nebeviyyi vahyûn”, 4

⁶⁹ Mahmud Denizkuşları, *Kur’an-ı Kerim ve Hadislerde Tıp* (İstanbul: y.y., 1990), 26-28.

⁷⁰ İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi* (İstanbul: y.y., ts.), 9/139.

⁷¹ Ünal, “Hz. Muhammed (sav) ve Tıp”, 186.

⁷² Ali Osman Ateş, “Hz. Peygamber’in Bilgi Kaynakları”, *Adana 2015 Uluslararası İslam & Tıp Tıbb-ı Nebevî Kongresi*, ed. Hasan Akkanat vd. (Adana: y.y., 2016), 378.

⁷³ İsrâ 17/82.

⁷⁴ Fahreddin Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb (et-Tefsîru’l-Kebîr)*, 21/389, 390.

Râzî gibi Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942) da Kur'ân'da bazı âyetlerin müminler için şifa ve rahmet olduğunu beyan etmektedir.⁷⁵ Hadis kaynaklarında yer alan balın şifa olduğuyla ilgili rivâyeti ele alanların kendisine mutlaka atıf yaptığı "...onların karınlarından çeşitli renklerde bal çıkar. Onda insanlar için şifa vardır. Şüphesiz bunda düşününen bir (toplum) için bir ibret vardır"⁷⁶ mealindeki ayettir. Hz. Peygamber'in tıbbî uygulamalarının bağlayıcı olduğunu iddia edenlerin birçoğunun konuyla ilgili hadisleri ele alma aşamasında mutlaka bu iddialarını zikredilen ayetle destekledikleri görülür.⁷⁷

Nebevî tıbbın bağlayıcılığını savunanların kimi zaman doğal olarak kimi zaman da aksi görüşte olanlara karşı refleks tarzında ileri sürdükleri iddialardan biri de Hz. Peygamber'in tıp ile ilgili uygulamalarının bilimsel verilere uygun olduğu söylemleridir. Öncelikle bilinmelidir ki klasik dönem içerisinde bugünkü anlamda bilimsel verilerden yararlanma söz konusu olmasa da, hadislerin anlaşılması ve yorumlanması faaliyetlerinde devrin bilimsel verileri sayılabilecek olan; filozof ve tıp doktorlarının görüşleri ile kişisel tecrübe ve gözlemler kullanıldığı kaynaklarda yer almaktadır.⁷⁸ Tıbb-ı Nebevî'ye dair en eski kaynaklarda da karşılaşılan bu tür açıklama tarzının günümüz eserlerinde daha fazla yer aldığı da göz önünde bulundurulması gereken ayrı bir özelliktir. Özellikle hacamat yapılması, çörek otu, bal, zeytinyağı vb. bitkisel ilaçlarla tedavi metotları sıkça karşılaşılan yöntemlerdir.

İbn Kayyim el-Cevziyye'nin "Şifâ üç şeydedir: Bal şerbeti içmek, kan aldırma ve vücudu ateşle dağlamak"⁷⁹ hadisini ele alırken hekimlerden naklen uzun açıklamalarla başta naklettiği hadisi bilimsel yollarla açıklamaya çalışması da bağlayıcılığın gerekçesi olarak gösterilebilir. Buna ilaveten Ebû Şehbe de İbn Kayyim el-Cevziyye'ye yaptığı atıfla mantar suyunun göze ve acve türü hurmanın zehir ve sihre şifa olduğunu ifade eden hadislerin⁸⁰ vahiy ürünü olduklarını iddia etmektedir. Eğer Hz. Peygamber'in sözlerinde bir hata bulunsaydı Allah onu mutlaka uyarırdı. Yapılacak deneylerle mantarın göz hastalıklarında tedavi edici özelliği bilgisinin yanlış olduğu ortaya çıksa bile bu, hadiste kastedilen mantar türünü bulamamaktan, uygun hastalığa kullanılmamasından ya da kişiye uygun düşmemesinden kaynaklanmış olabilir. Bu ve benzeri hadislerde yakînî olarak ne kastedildiği bilinemediği için, hadislerin sıhhatini araştırırken tecrübe bir anlam ifade etmeyecektir.⁸¹

Akla ve bilime aykırı gibi görünen rivâyetlerin batınî, edebî yorumu da Tıbb-ı Nebevî hadislerinin bağlayıcılığını savunanların gerekçeleri arasında gösterilebilir. Bu, tıp ile ilgili

⁷⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 5/3193.

⁷⁶ Nahl 16/69.

⁷⁷ Bunlardan bazıları: İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tıbbu'n-nebevî*, 29, 30; Mustafa Çetin, "Kur'an'da Şifâ Kavramı", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1992), 76; Ateş, "Hz. Peygamber'in Bilgi Kaynakları", 391.

⁷⁸ Bunlarla ilgili örnekler ilerleyen kısımda verilecektir. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bk. Osman Oruçan, "Bazı Hadisleri Anlama ve Yorumlamada Bilimsel Verilerin Kullanımı: Tarihi Arka Plan", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (Eylül 2015), 43, 46.

⁷⁹ Buhârî, "Tıp", 3; İbn Mâce, "Tıp", 23.

⁸⁰ İlgili hadisleri için bk. Buhârî, "Tıp", 20; Müslim, "Eşribe", 157.

⁸¹ Muhammed Ebû Şehbe, *Difâ ani's-sünne ve reddü şübehi'l-müsteşrikîn ve küttâbi'l-muâsirîn* (b.y.: Mektebetü's-Sünne, 1989), 261, 263. Açıklama için bk. Oruçan, "Bazı Hadisleri Anlama ve Yorumlamada Bilimsel Verilerin Kullanımı: Tarihi Arka Plan", 52.

rivâyetlerde karşılaşılan bir durumdur. Mesela İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tıbb-ı Nebevî* ile ilgili eserinde naklettiği tıbbî hadisleri çoğu tabip kökenli değişik branşlarda ilim adamlarını referans göstererek açıklarken anlaşılması zor ya da kapalı veya bilimsel gerçeklere ters gibi görünen rivâyetlerin edebî yönden nasıl anlaşılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. İbn Kayyim el-Cevziyye humma ile ilgili hadisi şu şekilde yorumlamaktadır: “Humma cehennem sıcağındandır”⁸² şeklindeki Hz. Peygamber’in sözleri; Humma cehennem alevinin şiddetidir ve bu şiddetli ısının yayılmasıdır anlamındadır. Hz. Peygamber’in “Öğle vaktindeki sıcağın şiddeti cehennemın kaynamasındandır”⁸³ sözü de anlam bakımından zikri geçen söze benzer.⁸⁴

Tıbb-ı Nebevî ile ilgili hadislerin bağlayıcı olduğunu savunanlarla bunun karşısında olanların ileri sürmüş oldukları delillerden bazısını yukarıda ele aldık. Tabi ki daha önce de ifade ettiğimiz gibi, tartışılan deliller sadece burada verilenlerden ibaret değildir. Burada kaydettiklerimiz, kaynaklarda üzerinde daha fazla durulan delillerden ibarettir. Bunun dışında her iki grubun da ortaya koyduğu farklı birtakım deliller de mevcuttur.

Yapılan tartışmalara bakıldığında her iki görüşte olanların da ileri sürdükleri açıklamalarda konuyla ilgili rivâyetlere tek tek mi yoksa bütün olarak mı yaklaşılacağına dair net bir anlayışın olmadığı görülmektedir. Kanaatimizce bu husus, önceliğini koruyan bir meseledir. Tıbb-ı Nebevî rivâyetlerinin bağlayıcı olduğunu iddia edenlerden bazılarının açıklamasından bütün rivâyetleri kapsayan bir anlam çıkarken bu tür rivâyetlerin bağlayıcı olmadığını ifade edenlerden bazıları da yine bunu genele teşmil etmektedirler. Bu rivâyetlerin hepsinin bağlayıcı olduğunu ifade etmek hacamat, dağlama, çörek otu kullanımı vs. gibi tedavi usullerinin bire bir kullanımı gibi bir zorunluluğu doğurmaktadır ki, bu tür anlayışın günümüz tıp bilimi açısından da bazı sakıncaları ortaya çıkaracağı açıktır. Bunun aksine yine genelleme yaparak konuyla ilgili bütün rivâyetlerin bağlayıcı olmadığını iddia edenlerse tedavi olmanın gerekliliği, tıp ahlakı, haramla tedavi vs. gibi evrensel tıp prensiplerinden sayılabilecek konular ile ilgili rivâyetlerin hangi kategoriye dâhil edileceğine dair net bir görüş beyan etmemişlerdir. Bunlar Hz. Peygamber öncesi diğer toplum ve kültürlerin anlayışında zaten var olan bir olgu olarak kabul edilse dahi bu tür uygulamalar hakkındaki rivâyetlerin bağlayıcı olmadığını ifade etmek evrensel niteliği olan bir Peygamber’i hayati öneme sahip bir konuda devre dışı bırakmak gibi bir sakıncayı doğuracaktır.

Söz konusu rivâyetlerin bağlayıcı olduğunu savunanlardan aşırı uçta bulunanların ileri sürdükleri delillerin niteliğinde bir manada her şeyi vahye dayandıran ve aslında Hz. Peygamber’in beşerî vasıflarını göz ardı eden bir anlayış olduğu kanaatindeyiz. Fakat bu rivâyetlerin bağlayıcı olduğunu savunduğu halde en azından onun beşerî birtakım özelliklerine de kimi zaman vurgu yapanlar olmuştur. Hz. Peygamber’in beşerî özelliklerini ön planda tutanlar ise bunu daha çok onu beşer üstü gösterme amacıyla yapılan çalışmalara bir refleks olarak yaptıkları anlaşılmaktadır. Çünkü özellikle son dönemde yapılan çalışmalarda Hz. Peygamber’in beşerî niteliklerini ön planda tutanlar, onu beşer üstü gösterme çabalarına cevap olabilecek deliller üzerinde daha çok durmaktadırlar.

⁸² Humma ile ilgili hadisler için bk. Buhârî, “Vudû”, 47; “Tıp”, 22; Ebû Dâvûd, “Tıp”, 3, 9, 14; Tirmizî, “Tıp”, 33; İbn Mâce, “Tıp”, 19.

⁸³ Buhârî, “Mevâkit”, 9.

⁸⁴ Açıklama için bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tıbbu’n-nebevî*, 23, 24.

Tıbb-ı Nebevî hadislerinin bağlayıcılığı tartışmasında gelenek/kültür olgusuna da mutlaka değinilmiştir. Konuyla ilgili rivâyetlerin bağlayıcılığını savunanların en çok yanıldıkları yön gelenekten soyutlamış bir peygamber anlayışıdır. Dinle ilgili yapılan bir araştırmada gelenek olgusunu göz önünde bulundurmamak tarihî gerçekliği ortaya çıkarmada önemli bir etkidir. Sadece İslâm Dini değil diğer bütün dinler için vazedilen bir emri yerine getirmeye aracı kılınmış peygamber ve tabileri ile ortada olan bir nassı gelenek/kültürden bağımsız düşünmek yanlış değerlendirmelere sebep olacaktır. İnsanlık tarihi kadar eski olan tıp gibi bir ilimde gelenek unsurunu görmezlikten gelmek aynı zamanda rivâyetlerin değerlendirilip anlaşılmasında da çeşitli problemler doğuracaktır.

Tıbbî hadislerin bağlayıcılığı konusunda tartışılan meselelerden biri de bu rivâyetlerin sıhhat dereceleridir. Diğer birçok konuda olduğu gibi tıp ile ilgili rivâyetlerde de zaman zaman rivâyetlerin sıhhati tartışma konusu yapılmıştır. Öncelikle bilinmesinde fayda vardır ki tıp ile ilgili müstakil kitaplar haricinde hadis eserleri başta olmak üzere birçok yerde tıbbî hadisler bulunmaktadır. Konunun en zor olan yönlerinden biri de bu tür rivâyetlerin dağınık halde bulunmasıdır. Genel olarak bütün tıbbî rivâyelerin sahih ya da zayıf olduğunu iddia eden bir görüş tespit edemedik. Bu durum daha çok tıp ile ilgili rivâyetlerin âhâd haberler kategorisinde olduğu vurgusuyla ele alınmıştır. Her ne kadar tıp ile ilgili rivâyetler genel olarak değerlendirilip âhâd derecesinde görülse de tıbbî hadislere sıhhat bakımından zayıf ya da sahih gibi genel bir hüküm vermenin yanlış olacağı kanaatindeyiz.

Tıp konusundaki sahih rivâyetlerde önemli olan hususlardan biri de anlama problemidir. Bu konu aynı zamanda rivâyetlerin bilimsel verilerle değerlendirilmesi gerektiğini düşünenlerin gündemine gelmiştir. Çünkü zaman zaman mahiyeti tam olarak tespit edilip anlaşılamayan veya bilimsel verilere ters düşen bazı rivâyetler her ne kadar sahih olarak kabul edilmiş olsa da tam olarak anlaşılmadığı, bilimsel verilere ters düştüğü ya da günümüz gerçekleriyle uyuşmadığı gerekçesiyle sahih kabul edilmemektedir. Hadis usulü esasları içinde başka bir gerekçe de olmaksızın bu tür rivâyetleri sırf yukarıda zikredilen gerekçelerden dolayı zayıf kabul etmek metot olarak hadis bilimine uygun olmayan bir anlayıştır. Dolayısıyla “bilimsel verilere uygun olmama” hadislerin sıhhatini tespitinde müstakil bir hadis usulü kaidesi değil destekleyici bir kural olarak kabul edilebilir.

Hz. Peygamber’in kendi asrının bilgisine göre bazı uygulamalarda bulunduğu gerçeğini göz ardı etmemek gerekir. Onun bazı uygulamaları günümüz bilimsel verileriyle tamamen mutabık olmayabilir. Önemli olan husus bunların bilimle uygun/mutabık olmamasının Hz. Peygamber’in nübüvvetine hâlel getirip getirmeyeceğidir. Evrensel tıp normlarına aykırı uygulamasının olmadığını düşündüğümüz Hz. Peygamber’in gündelik tıp ile ilgili birtakım isabetli uygulamalarının bulunmaması kanaatimizce onun peygamberliğine hâlel getirmeyecektir. Günümüz bilimsel verilerinin sonuçlarıyla asırlar önceki bazı uygulamaları o günkü bilimsel koşulları göz ardı edip değerlendirerek yanlış yargılara sebep olabileceği gerçeğini de dikkate almak gerekir. Bundan dolayı Hz. Peygamber’in nübüvvet çerçevesinde bazı tavsiyelerde bulunurken ve bilgi verirken kendi çağında doğru kabul edilen ancak bugünkü bilimsel verilere aykırı olan birtakım bilgiler kullanmış olması da ihtimal dâhilinde görülmektedir. Fakat burada

önemle üzerinde durulması gereken bir başka konu sahih olsun zayıf olsun tıp ile ilgili her rivâyeti bilimsel bilgi verileri doğrultusunda açıklama ya da doğrulama çabasıdır. Hz. Peygamber'e derin bir bağlılığın da tezahürü şeklinde kendini gösteren bu çaba hem İslâm Dini hem de Hz. Peygamber adına olumsuz düşüncelerin hâsıl olmasına sebebiyet teşkil edebilir.

Bilimsel verilerle açıklanmayan rivâyetlerde zâhiri-bâtınî anlama ve edebî sanat olduğu iddiası Tıbb-ı Nebevî rivâyetlerinin bağlayıcılığını savunanların ileri sürdükleri gerekçelerindedir. Sadece Arapçada değil her dilde birtakım edebî anlam ve sanat bulunduğu bir gerçektir. Kimi zaman özel bir dil yeteneğini gerektiren bu anlam ve sanat faaliyeti tarihî süreçte ilmî bir form da kazanmıştır. Elbette ki bazı tıbbî rivâyetlerde de kapalı, mecaz anlam ve dille ilgili birtakım özellikler bulunabileceği gerçeği vardır. Fakat anlaşılmayan veya bilime aykırı olan her rivâyetin gerçek ve açık olan anlamını zorlama yorumlarla ya da ona izafe edilecek edebî bir sanatla açıklamak ve mutlaka onu Hz. Peygamber'e isnat etmek de yanlış bir yöntemdir.

SONUÇ

Hz. Peygamber'in tıbbî uygulamalarının ne şekilde isimlendirileceği tıbbî rivâyetlerde önemli bir husustur. "Tıbb-ı Nebevî" şeklinde karşılaştığımız bu kavram, dil, anlam ve yorumlama bakımından farklı kullanımlara da sahiptir. Tıbbu'l-İslâm, Tıbbu'l-Arab, Tıbb-ı Arabî'l-İslâmî, Tıbbu'n-Nebî, et-Tıbbu'n-Nebevî gibi terkipler bu kullanımlardan sadece bazılarıdır. İleriki aşamalarda bu meselenin sağlam bir zemine oturtulması başlangıç aşamasındaki isimlendirmenin isabetli yapılmasına da bağlıdır. Bu yüzden farklı ilim dallarının ortak çalışmasıyla Hz. Peygamber'in hem beşerî hem de nebevî kimliğini dikkate alan, bilimsel tıbbın alternatifi olmadığı gibi zamanında tatbik edilmiş tıbbî gerçeklikleri de değerlendiren yeni bir tanıma ihtiyaç vardır.

Hz. Peygamber'in tıbbî uygulamalarının kaynağı ve değeri konusunda diğer önemli bir husus da "vahiy, ilham, hikmet" kavramlardır. Geçmişte bu kavramlar eş anlamlı olarak kullanılmışsa da bunların her biri istilahta da aynı anlamı ihtiva etmemektedir. Bu kullanımların Hz. Peygamber'e nispeten kimi zaman "vahiy" kimi zaman da "ilham" ve "hikmet" gibi farklı sözcüklerle isimlendirilmesinin çoğu kez bilinçli bir kullanımdan kaynaklandığını söylemek mümkün görünmemektedir. Vahiy tamamen peygamberlere has bir bilgi kaynağı iken diğer varlıklar için bu söz konusu değildir. İlham ve hikmet ise birbirlerinin benzeri bir kelime olup hem peygamberlere hem de diğer insanlara verilmiş bir tür bilgi kaynağı olarak tanımlanabilir. Her ne kadar ilham ve hikmetin, bir insanda bulunduğunu söylemek mümkün olsa da vasıfları itibariyle bunları peygamberlerin sahip olduğu ilham ve hikmetle eş değer görmek doğru bir düşünce olmasa gerektir. Vahiy dışında bir bilgi aracı olarak ilham ve hikmet özellikleriyle peygamberlerin, tıbbî uygulamalarda isabetli tespitler, tahminler ve öngörülerde buldukları söylenebilir.

Diğer taraftan Tıbb-ı Nebevî konusundaki tartışmaların odağını Hz. Peygamber'in beşerî ve nebevî konumu ile görev taksimi konusundaki dinî-dünyevî ayrımı oluşturmaktadır. Bu kapsama giren tıbbî uygulamaların bağlayıcı olduğunu savunanlardan aşırı ucu temsil edenlerin ileri sürdükleri delillerin en bâriz özelliği Hz. Peygamber'in beşerî vasfını devre dışı bırakmalarıdır. Fakat bunlardan aşırı uçta bulunmayanlar beşerî olan birtakım özelliklere de vurgu yapmaktadırlar. Diğer gruptakiler ise vahiy almaya devam eden bir peygamberi sırf beşerî vasıftan ibaret görüp normal bir insana indirgeme çabasıyla adeta basitleştirmişlerdir.

Tıbb-ı Nebevî uygulamalarında, ilgili hadisleri vahiy mahsulü görüp bunların bağlayıcılığı yönünde açıklamada bulunanların yanıldıkları yönlerden biri de Hz. Peygamber’i gelenekten soyutlamalarıdır. Dinî bir araştırmada tarihî bir gerçeği ortaya koymak gelenekten bağımsız düşünülemez. “Hz. Peygamber’in tıp bilgisi öğretmek için gönderilmediği” iddiası genelde İbn Haldûn ve Fazlurrahman’ın görüşleri doğrultusunda açıklanmaya çalışılmaktadır. Hz. Peygamber’i sırf geleneğin içinde dönüşen, şekillenen bir peygamber gibi algılamak ne kadar yanlış bir tutum ise sadece vahyin şekillendirdiği bir varlık olarak algılamak da o denli yanlış bir tutumdur. Çünkü Hz. Peygamber her ne kadar vahye muhatap olsa da aynı zamanda içinde var olduğu geleneği oluşturan ve dönüştüren beşer bir peygamberdir. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in tıbbî tasarruflarının hepsini gönderiliş gayesi dışında değerlendirmek insan için çok önemli olan tıp gibi bir gerçeği hem beşerî hem de nebevî alandan soyutlamak demek olur. Böyle bir anlayış insanlığı her yönden huzur ve mutluluğa erdirmeye amacı çerçevesinde peygamberlerin gönderiliş gayesine ters düşmektedir.

Neticede Hz. Peygamber’in görevlerinden hangilerinin dinî hangilerinin dünyevî olduğu tartışmalarının tıbbî rivâyetler konusunda da ana gündemi oluşturduğu anlaşılmaktadır. Sadece tıp değil diğer birçok alanda bu hususta net bir görüş ortaya koymak oldukça problemlidir ve sübjektif görünmektedir. Asıl olan Hz. Peygamber’in yaşadığı çağda tıp ile ilgili birtakım beşerî tecrübe ve uygulamalarından yanlış ve bozuk olanları tashih edip doğru olanları onaylamasını gerçek manada evrensel prensiplerle uyuşan önemli bir yöntem olarak görmek gerektiğidir.

Hadislerin sıhhati meselesinin diğer bütün konularda olduğu gibi Tıbb-ı Nebevî hadisleri için de ehemmiyet arz ettiği yapılan tartışmalardan anlaşılmaktadır. Öncelikle bilinmesi gerekir ki, Hz. Peygamber’in tıbbî uygulamalarıyla ilgili rivâyetleri sadece sıhhatlerine göre değerlendirerek bir sonuca varmak mümkün görünmemektedir. Çünkü Tıbb-ı Nebevî gibi bir konuda çok dağınık bir vaziyette hemen her türlü İslâmî eserler içinde bulunan rivâyetler sahih, zayıf ve uydurma niteliğinde birçok nakil vardır. Bu konuda isabetli olan yöntemin, hadisleri tek tek değerlendirerek her biri hakkında sıhhat derecesine yönelik hüküm vermek şeklinde olacağı kanaatindeyiz. Herhangi bir eser veya bölüm içindeki tüm tıbbî hadisler sıhhat yönünden aynı kategoride değerlendirilerek hepsi için aynı hükmü vermek doğru olmayacaktır. Fakat bazı eser türlerinin genel özelliklerinden dolayı içerdiği tıbbî hadisler diğer bazılarına göre derece bakımından farklı olabilir. Bundan dolayı Tıbb-ı Nebevî, Delâil, Hasâis türü eserler ile tabiplerin, sûfilerin vb. başka türden, içerisinde bol miktarda tıbbî rivâyet bulunduran eserler ayrı ayrı gruplandırılarak içerdikleri rivâyetler sıhhat dereceleri bakımından tetkik edilebilir. Böylece karşımıza bu tür eserlerde yer alan rivâyetlerin daha net bir dökümü ortaya çıkacak bu da ileride yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Son dönemdeki bazı araştırmacılar Tıbbî rivâyetleri değerlendirmede de bilimsellik koşulunu hadislerin sıhhatiyle birlikte ele alanlar olmuştur. Bu iki konu zaman zaman birbirinin zıddı veya alternatifi gibi sunulmuştur. Bu kimseler hadislerin, bilimsel kriterler bakımından ele alınarak sıhhatinin tespit edilebileceğini ileri sürmüşlerdir. Bunlara göre hadisin sahih olması bilimsel gerçekliklerle ters düşmemesine bağlıdır. Fakat öncelikle belirtmeliyiz ki asırlar öncesinin tedavi uygulamalarını bugünkü şartlarda değerlendirerek başta “güncel uygulama ve yöntemlere ters

düşüyor ya da akli değil gerekçeleriyle” rivâyete ön yargılı bakıp genellemeyle bütün rivâyetleri reddetmek doğru bir tavır olmadığı gibi, bilimsel bir yaklaşım da değildir. Zira bilim, salt sayısal ve deneysel verilerden ibaret değildir. Çünkü tıp ile ilgili Hz. Peygamber’den öğrenilen ve hadis usûlü kurallarına göre sahih olan bir hadis bilimsel verilerle mutabık olmayabilir.

Tıbbî rivâyetlerin sıhhatini belirleme hususunda bilimsel verileri de kullanmak bir ölçü olarak kabul edilebilir fakat bu, bütün rivâyetlere uygulanabilecek bir hadis usûlü kuralı gibi algılanmamalıdır. Zira böyle bir tavır Hz. Peygamber’i tarihsel gerçekliğinden ayrı olarak düşünmek anlamına gelir ki bu durumda da beşerî sıfatlardan yoksun, sadece nebevî kimliği olan bir peygamber anlayışını gerektirir. Öyleyse dinamik ve sürekli gelişen bilimsel bir veri ile içinde insana ait birçok sosyo-kültürel özellik de bulunduran tıbbî rivâyetleri sırf pozitif ilimlerle açıklamak doğru bir metot olmasa gerektir. Bu konuda bilimsel verileri müstakil bir hadis usûlü kuralı gibi görmek yerine hadisin sıhhatini tespitinde yardımcı bir unsur olarak kabul etmek isabetli olsa gerektir. Bunların aksine Tıbb-ı Nebevî konusunda sahih olmayan bir hadisi sorgulamaksızın bazı hissi gerekçelerle Hz. Peygamber’e izafe etmek de olumsuz sonuçlara sebep olabilecek yanlış bir tutumdur. Zira Hz. Peygamber’in konumunu yüceltmeci bir yaklaşım tarzıyla yapılan bu çalışmaların ölçsüz bir şekilde devam ettirilmesi ileride Hz. Peygamber’i zan ve itham altında bırakabilecek sonuçların doğmasına yol açması muhtemeldir.

Tıbb-ı Nebevî konusunun en önemli yanlarından biri de ilgili hadislerin bağlayıcı olup olmadığıdır. Bu hadislerin bağlayıcı olup olmadığı hususunda verilecek karardan önce yerine getirilmesi gereken bazı önemli şartların olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Tıbb-ı Nebevî ile ilgili hadislerin bağlayıcılığının olup olmadığı hakkında yapılacak tartışmalardan önce tıp ile ilgili hadislerin yer alacağı kategorik bir tasnif yapılması bu şartlardan biridir. Çünkü konu hakkındaki rivâyetler kaynaklarda çok dağınık bir şekilde bulunmaktadır. Tıbbî rivâyetlerin belli bir ölçüye göre tasnifi aynı zamanda konuya bütüncül olarak yaklaşma bakımından da önemli bir çalışma olacaktır. Buna ilaveten Tıbb-ı Nebevî uygulamalarının bağlayıcılığı üzerinde yapılan tartışmalarda göz ardı edilmemesi gereken hususlardan biri de rivâyetlerin tek tek mi, herhangi bir konuda olmasına göre mi yoksa fiziksel ve manevî tıp ayrımına göre mi tasnif edileceğidir. Aynı ayrı kategorilerde yer alan rivâyetlerin dağınık bir vaziyette bulunması yapılacak tasnifte hangi ölçünün esas alınacağını zorlaştıran etkenlerden biridir.

Bunun yanında öncelikle ilahiyatçılarla tıpçıların merkezde bulunacağı farklı birçok alanda ihtisas sahibi kişilerin ortak bir çalışma yapması gerekmektedir. Çünkü Tıbb-ı Nebevî rivâyetlerinin, sadece tıp ve dinden müteşekkil bir konu olmayacak derecede kompleks ve geniş olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber’in tıp ile ilgili uygulamalarının kaynak bakımından vahye dayandığı, sorumluluk açısından bağlayıcı olduğu iddia edilse dahi bütün tıbbî uygulamalar için bunu kabul etmek mümkün görünmemektedir. Bu yüzden Hz. Peygamber’in tıba dair bir uygulamasını olduğu gibi değil ilkesel olarak kabul etmek bağlayıcılık iddiasına daha yakın görünmektedir. Bu hususta ise evrensel tıp ölçüsüne uygun olan genel prensipleri vahye müstenit ve bağlayıcı görmenin isabetli olacağı anlaşılmaktadır. Çünkü böyle bir yaklaşım İslâm Dini’nin genel prensiplerine uygun olacağı gibi bilimsel tıp verilerine de uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*. thk. Şuab el-Arnâvûd vd.. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Akpur, Hikmet. "Tıbb-ı Nebevî Hadisleri Vahiy midir? (İbn Haldûn ve Fazlurrahman'ın Tıbb-ı Nebevî Telakkilerinin Değerlendirilmesi)". *Rihle, Ruhumuzun Mayası Tasavvuf- I -Özel Sayısı- 4/14* (Ocak-Haziran 2012), 140-159.
- Apaydın, H. Yunus. "Haber-i Vâhid". *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 14/355-363. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Ateş, Ali Osman. "Hz. Peygamber'in Bilgi Kaynakları". *Adana 2015 Uluslararası İslam & Tıp Tıbb-ı Nebevi Kongresi*, ed. Hasan Akkanat vd. (Adana: y.y., 2016), 377-393.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Atmaca, Veli. *Tarih Boyunca İnanç Tıp İlişkisi*. İstanbul: Gerekli Kitap Yayınları, 2011.
- Bağcı, H. Musa. *Beşer Olarak Hz. Peygamber*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Bayat, Ali Haydar. *Tıp Tarihi*. İstanbul: y.y., 2016.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahih*. thk. Muhammed. b. Züheyr b. Nâsır. b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422.
- Canan, İbrahim. *Hadis Ansiklopedisi*. İstanbul: y.y., ts.
- Çetin, Mustafa. "Kur'an'da Şifâ Kavramı". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1992), 67-82.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. Fazl b. Behram b. Abdussamed. *Sünen*. thk. Huseyin Selim Esed ed-Dârânî. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa. *Takvîmu'l-edille fî usûli'l-fikh*. thk. Halil Muhyeddîn el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Demirci, Kadir. "İbn Kayyim'in Tıbbu'n-Nebevisinde İsnad ve Delalet Problemleri". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2009), 29-54.
- Denizkuşları, Mahmud. *Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde Tıp*. İstanbul: y.y., 1990.
- Dönmez, Mustafa. "Ebû Nuaym ve et-Tıbbu'n-Nebevî İsimli Eseri Üzerine". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2007), 321-350.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Şehbe, Muhammed. *Difâ ani's-sünne ve reddü şübehi'l-müsteşrikîn ve küttâbi'l-muâsırîn*. b.y.: Mektebetü's-Sünne, 1989.
- Ekinci, Özden Kanter. "Haberin Bilgi Değeri". *Kelam Araştırmaları* 7/1 (Ocak 2009), 149-470.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.

- Ertürk, Mustafa. "Haber-i Vâhid". *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 14/349-352. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Ertürk, Mustafa. *Filozof Tabîb Muhaddisler*. İstanbul: y.y., 2007.
- Erul, Bünyamin. "Tıpla İlgili Rivâyetlerin Değeri". *Adana 2015 Uluslararası İslam & Tıp Tıbb-ı Nebevî Kongresi*, ed. Hasan Akkanat vd. (Adana: y.y., 2016), 13-24.
- Fahreddîn Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Mefâtîhu'l-gayb (et-Tefsîru'l-kebîr)*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Fazlurrahman. *İslâm Geleneğinde Sağlık ve Tıp*. çev. A. Bülent Baloğlu & Adil Çiftçi. Ankara: y.y., 1997.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*. thk. Muhammed Abdüsselâm Abdüşşâf. b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Genç, Mustafa. *Sünnet-Vahiy İlişkisi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek ale's-sahihayn*. thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Hansu, Hüseyin. *Mütevâtir Haber*. Van: Bilge Adamlar Yayınları, 2008.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed. *A'lâm (i'lâm)'ul-hadîs/Şerhu sahihu'l-Buhârî*. thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman Âl Suûd. Suudi Arabistan: Merkezü'l-Buhûsu'l-İlmiyye ve İhyâi Türâsi'l-İslâmiyye, 1988.
- İbn Ebî Useybia, Ahmed b. el-Kâsım b. Halife b. Yûnus. *Uyûnu'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*. thk. Nezzâr Rızâ. Beyrut: Dâru Mektebetü'l-Hayât, ts.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Fethü'l-bârî bi-şerhi sahihi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1349.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Hadramî. *Mukaddime*. thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş. Dimeşk: y.y., 2004.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelûsî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *Sahih*. thk. Şuayb el-Arnâvûd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *et-Tıbbu'n-nebevî*. Beyrut: Dâru'l-Hilâl, ts.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *Zâdu'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. *Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. b.y.: Dâru İhyâi Kütübî'l-Arabî, ts.

- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- Kahraman, Hüseyin. "Hadis Şerhinde Mezhep Faktörü". *Usûl* 7/7 (2007).
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. *Alternatif Hadis Metodolojisi*. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2002.
- Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî. *el-Kevâkibu'd-derârî fî şerhi sahihi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1981.
- Koç, Turan. *Din Dili*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- Koçkuzu, Ali Osman. *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikât ve Teşrî Yönlerinden Değeri*. Ankara: DİB Yayınları, 1988.
- Kutluay, İbrahim. "Tıbb-ı Nebevî'nin Vahiy Kaynakları". *Adana 2015 Uluslararası İslam & Tıp Tıbb-ı Nebevi Kongresi*, ed. Hasan Akkanat vd. (Adana: y.y., 2016), 49-61.
- Münâvî, Muhammed Abdurraûf. *et-Tevkîf alâ mühimmâti't-teârîf*, Kahire: y.y., 1990.
- Müslim, Ebû Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahih*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâ-i Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc şerhu sahihi Müslim bin el-Haccâc*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1392.
- Oruçan, Osman. "Bazı Hadisleri Anlama ve Yorumlamada Bilimsel Verilerin Kullanımı: Tarihi Arka Plan". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (Eylül 2015), 40-72.
- Oruçan, Osman. *Hadis ve Bilim*. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Öz, Şaban. *Hız. Peygamber'in Sîretiyle İlgili Mevzû Haberlerin Tarihi Değeri*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.
- Öz, Şaban. *Şîa ve Tarih*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2013.
- Özaşar, Mehmet Emin. "Polemik Türü Rivâyetlerin Gerçek Mahiyeti". *İslâmiyat* 1/3 (1998), 19-33.
- Özaşar, Mehmet Emin. *Hadîsi Yeniden Düşünmek*. Ankara: y.y., 1998.
- Öztürk, Levent "Tıbb-ı Nebevî'de Tıbbî Etik'in Meta-Etik Analizi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2004), 117.
- Polat, Selahattin. *Hadis Araştırmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, ts.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr. *Muhtârü's-sihâh*. thk. Yusuf Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlüddîn. *İtmâmu'd-dirâye li kurrâi'n-nikâye*. thk. İbrahim Acûz. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1985.
- Şerif, Mahmût Kudât. "Hel ehâdisu't-tıbbî'n-nebeviyyi vahyûn". *Meccelletü Mu'te* 2002.
- Şimşek, Murat. *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hız. Peygamber'in Tasarrufları*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.

- Taylan, Necip. "Bilgi", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 6/157-161. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Tirmizî, Ebû İshak Muhmmmed b. İsâ b. Serve. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Hz. Muhammed (sav) ve Tıp". *Diyanet İlmi Dergi Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) -Özel Sayı-* (2003), 181-190.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Haber-i Vâhid". *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 14/352-355. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Yıldırım, Enbiya. "Nebevî Tıbbın Konumu". *Adana 2015 Uluslararası İslam & Tıp Tıbb-ı Nebevî Kongresi*, ed. Hasan Akkanat vd. (Adana: y.y., 2016), 37-47.